

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ ΑΜΗΤΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

Ἐν. Καθηγητὴς Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης

Ἄρχων Προστάτης τῶν Γραμμάτων τῆς Μ.Χ.Ε.

Ἄρχων Χαρτοφύλαξ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας

ΠΑΝ. ΤΖΟΥΜΕΡΚΑΣ

Δρ Θεολογίας

Ἄρχων Ὑπομνηματογράφος

τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας

ΤΟΜΟΣ Β΄

Ἐκδοση Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας

3 – Πηγές καὶ Τεκμήρια Πατριαρχικῆς Ἱστορίας – 3

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γράμμα τῆς Α.Θ.Μ. τοῦ Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ Πάσης Ἀφρικῆς κ.κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Β΄	9-10
ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Ὁ Ἰ. Μ. Χατζηφώτης καὶ ἡ προσφορά του στὸν λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Δωδεκανήσου	11-17
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, Ἡγεμονικὴ ἀπογραφή τοῦ προσωπικοῦ τῶν Ἱερῶν Μονῶν τῆς Σάμου (1885)	19-27
Ἄρχιμ. ΜΑΡΚΟΣ ΑΓ. ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ, Ἡ θάλασσα στὴν Αἰνειάδα τοῦ Βιργιλίου	29-50
Κ. Π. ΒΛΑΧΟΣ, Βησσαρίωνος Μακρῆ του ἐξ Ἰωαννίνων Ἐξήγησις εἰς τὰ Ἐξαποστειλάρια καὶ εἰς τὰ Ἑωθινὰ	51-72
ΑΘ. Β. ΓΛΑΡΟΣ, Ἡ «Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνὸν» Σαμωνᾶ Ἐπισκόπου Γάζης	73-91
ΣΤ. Δ. ΓΡΙΜΑΝΗΣ, Συμβολὴ στὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ φιλολογία. Δύο ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς Νικηφόρου τοῦ Μελισσηνοῦ, μητροπολίτη Παροναξίας (ιζ' αἰ.)	93-101
ΑΓΓ. ΖΙΑΚΑ, Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος καὶ ὁ διάλογος μὲ τὸ Ἰσλάμ	103-109
Γ. Ι. ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Παραδόσεις καὶ σύγχρονη λαϊκὴ ποίηση. Ἡ ποιητικὴ ἐπεξεργασία μιᾶς νησιωτικῆς παράδοσης	111-129
Μον. ΘΕΟΤΕΚΝΗ. ΑΓΙΟΣΤΕΦΑΝΙΤΙΣΣΑ, Εἰκοσιτέσσαρες οἴκοι εἰς τὴν ὁσίαν Συγκλητικὴν	131-141
π. ΚΩΝ. ΚΑΛΛΙΑΝΟΣ, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὸ Κάστρο τῆς Σκιάθου	143-148
ΝΙΚ. Α. Ε. ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΣ, Προφορικότητα καὶ παράδοση στὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη	149-160
ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, Ὁ Γεράσιμος Παλλαδάς, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας στὶς ρουμανικὲς χῶρες (1691-1694, 1699, 1708-1709)	161-166
Ἐπίσκοπος Ἀβύδου ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΚΑΤΕΡΕΛΟΣ, Ἡ κριτικὴ οἰκουμενικὴ Θεολογία τοῦ Hans Küng καὶ οἱ θρησκείτες	167-187
ΣΤ. Γ. ΚΑΤΣΟΥΛΕΑΣ, Τὸ ὄνομα Πιλάτος καὶ τὰ παράγωγά του	189-200
ΑΘ. ΚΟΝΤΑΛΗ, Μελετίου Συρίγου Λόγος «Περὶ ἱερωσύνης»	201-206
Π. ΚΟΥΜΟΥΤΣΗ, Ὁ δικός μας Ναγκιμπ Μαχφούζ	207-209
ΘΑΝ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ, Ἡ ἐθνικὴ ἀφύπνιση τῶν Βουλγάρων καὶ ἡ ἴδρυση τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας (1870)	211-219
SULT. LAMPROU, The practice of the teaching of the Three Hierarchs by St. Gregory Palamas on the Godly and Human Wisdom	221-233
GRIG. M. LIANTAS, The Ecumenical Patriarchate and European Christian-Democrats: Eleven years of Dialogue (1994-2005)	235-248

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Β. ΓΛΑΡΟΣ
Ἐπίκ. Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η «ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΠΡΟΣ ΑΧΜΕΔ ΤΟΝ ΣΑΡΑΚΗΝΟΝ» ΣΑΜΩΝΑ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΓΑΖΗΣ

Ἀπὸ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους μέχρι καὶ σήμερα οἱ χριστιανοὶ βρίσκονται σὲ διάλογο μὲ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκευτικῶν ἢ φιλοσοφικῶν πεποιθήσεων, δίδοντας «μαρτυρία γιὰ τὴν αὐτοσυνειδησία καὶ τὶς ἐλπίδες τους» καὶ δημιουργώντας στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου μία μακρὰ θεολογικὴ παράδοση βασισμένη στὴν κινητήρια δύναμη τῆς διαλογικῆς ἐξελίξεως¹. Ἡ θετικὴ στάση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ἀπέναντι στὸν διάλογο μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες ἔχει δογματικὴ θεμελίωση. Ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, ὁ ἀποφατισμὸς τῆς Ὀρθοδοξίας² δημιουργεῖ ἕναν κοινὸ τύπο πανανθρώπινης μεταπτωτικῆς ἀναζητήσεως τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ», ὅπου κάθε ἀπόπειρα προσέγγισης τοῦ μυστηρίου Του εἶναι σεβαστή. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ περὶ «σπερματικοῦ λόγου» Πατερικὴ διδασκαλία³ δημιουργεῖ ἕνα πλαίσιο θετικῆς προσέγγισης τοῦ ἄλλου, τοῦ μὴ χριστιανικοῦ, μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη ἑνὸς γόνιμου ἐδάφους προσλήψεως τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἀλήθειας καὶ ἑνὸς δυναμικοῦ ψυχικοῦ πεδίου ὑποδοχῆς τῆς χαρισματικῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία ἀκόμη καὶ στὶς πιὸ ἔντονες ἀντιρρητικὲς τῆς ἐκφράσεις, δὲν διολισθαίνει σὲ μία φοβικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς ἄλλοθρήσκους. Ἡ ἀγάπη «ἔξω βάλλει τὸν φόβον»⁴. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐφαρμόζοντας τὴν εὐαγγελικὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης ὄχι μόνον πρὸς τὸν πλησίον ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν ἀκόμη τὸν ἐχθρό, ἀσκοῦν πρὸς τὶς ἄλλες θρησκείες αὐστηρὴ καὶ εὐθύβολη κριτικὴ, χωρὶς νὰ παύουν νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὶς ἀσπάζονται.

Τὸ Ἰσλάμ, σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες μεγάλες θρησκείες (Ἰουδαϊσμὸς, Βουδδισμὸς, Ἰνδουισμὸς κ.λπ.) ἔχει μία ἰδιαιτερότητα ὡς πρὸς τὴ διαλεκτικὴ ποὺ ἀναπτύσσει μὲ τὸν Χριστιανισμὸ. Πρόκειται γιὰ μία μετὰ Χριστὸν θρησκεία, ἡ ὁποία ἀναγνώρισε στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ ἕνα μεγάλο Προφῆτη καὶ Διδάσκαλο, ἀρνήθηκε ὅμως τὴν Ἀνάστασή Του καὶ κατὰ συ-

1. Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἰχνη ἀπὸ τὴν Ἀναζήτηση τοῦ Ὑπερβατικοῦ. Συλλογὴ Θεολογικῶν Μελετημάτων*, [Ἔθνη καὶ Λαοὶ 1], ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθῆνα 2004, σελ. 427.

2. Γιὰ τὸν ἀποφατισμὸ καὶ τὴ θεανδρικὴ ἰσορροπία μεταξὺ ὑπερβατικότητας καὶ ἀποκαλύψεως στὴν Ὀρθοδοξία βλ. ἀντὶ ἄλλων, Π. Εὐδοκίμωφ, *Ἡ Ὀρθοδοξία*, ἐκδ. Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 19-20.

3. Γιὰ τὴν περὶ «σπερματικοῦ λόγου» διδασκαλία τοῦ Ἰουστίνου βλ. ἀντὶ ἄλλων: Α. Θεοδώρου, *Ἡ θεολογία τοῦ Ἰουστίνου, Φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθῆναι 1960. Πρόσθεσε καί: Στ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Α', Ἀθῆνα 1997³, σελ. 235-236. Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Β', ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 526-527, 563-566. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1997³, σελ. 136. Ν. Τζιράκη, *Ἀπολογητές. Συμβολὴ στὴ σχέση τῶν Ἀπολογιῶν μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθῆνα 2003, σελ. 22-23.

4. Α' Ἰωάν. 4:18.

νέπεια τῆ θεανδρικότητά Του⁵. Ἡ ἀφετηρία τῆς ἱστορίας τοῦ διαλόγου Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ εἶναι σύγχρονη μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ τελευταίου. Ὁ Μωάμεθ θεώρησε τὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ τὸν Χριστιανισμὸ ὡς ἐκφυλισμένες ἐξελικτικὲς μορφές τῆς θρησκείας τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσμαήλ⁶. Ἡ κριτικὴ του στάση ἔναντι τῆς χριστιανικῆς θρησκείας βρῆκε ἀνταπόκριση στοὺς ὁπαδούς του, οἱ ὅποιοι δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἀναγνώσουν τὸ πρωτότυπο ἢ μεταφράσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἐνῶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ χριστιανικὴ θεολογικὴ σκέψη διήνυε μίαν περίοδο ὠριμότητος καὶ σαφοῦς διατυπώσεώς της⁷, ὁ Μωάμεθ διαμόρφωνε τὴ θρησκευτικὴ τῶν ὁπαδῶν του ἐντὸς πλαισίου δυναμικῆς στρατιωτικῆς τακτικῆς⁸.

Ὁ Ἀναστάσιος Γιαννουλάτος ὀρθῶς διακρίνει τρεῖς φάσεις συναντήσεως Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ. Στὴν ἀρχὴ οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰ. ἐξέλαβαν τὸ Ἰσλάμ ὡς παραλλαγή καὶ ἀναβίωση τοῦ Ἀρειανισμοῦ⁹. Ἡ διάθεση ὀρισμένων χριστιανῶν συγγραφέων ἐκδηλωνόταν ἐνίοτε μᾶλλον σκωπτικὴ καὶ ὑποτιμητικὴ ἀπέναντι στὴ νέα αὐτὴ θρησκεία, καθὼς ἡ διδασκαλία τοῦ Κορανίου θεωρήθηκε ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ὀπισθοδρόμηση. Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰ. καὶ ἐξῆς ἡ στάση τῶν χριστιανῶν συγγραφέων ἀπέκτησε ἔντονο πολεμικὸ χαρακτήρα. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μανουήλ Β΄ τοῦ Παλαιολόγου, βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὅπως οἱ: Γρηγόριος Παλαμᾶς, Ἰωσήφ Βρυέννιος, Γεννάδιος Σχολάριος κ.ἄ., κράτησαν μετριοπαθέστερη στάση, ἰδίως μετὰ τὴν περίοδο τῶν Σταυροφοριῶν, ὅποτε οἱ πολιτικοστρατιωτικὲς σκοπιμότητες ἄρχισαν νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν καλλιέργεια πνεύματος συνυπάρξεως μὲ τὸ Ἰσλάμ¹⁰, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὁποίου δὲν ὑπῆρχε ἰδιαίτερη διάθεση διαλόγου¹¹.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀνάμεσα στὰ θεολογικὰ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ Ἰσλάμ, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ¹² καὶ τοῦ ἐπισκόπου Καρῶν Θεοδώρου (770)¹³ μέχρι τὴν σχετικῶς πρόσφατη ἀγιολογικὴ μελέτη τοῦ Μ. Μπότση γιὰ τὸν γέροντα Ἱερώνυμο Αἰγίνης (1991)¹⁴, λαμβάνουν κυρίως τὴ μορφή

5. Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ. Θρησκευολογικὴ Ἐπισκόπησις*, [Θέματα Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων], ἐκδ. «Πορευθέντες», Ἀθήνα 1997³, σελ. 146-149.

6. Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, σελ. 86.

7. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία, μέσα ἀπὸ τοὺς Ἀποστολικούς Πατέρες, τοὺς Ἀπολογητές, τοὺς μεγάλους θεολόγους καὶ ἐρμηνευτὲς κυρίως τοῦ 4ου αἰ., τοῦ λεγόμενου καὶ «χρυσοῦ αἰῶνα» τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοὺς ἄξιους συνεχιστὲς τῆς ἀγιοπατερικῆς παραδόσεως, ἔχει ἤδη καταγράψει πλούσια ἐπιτεύγματα στὴν ἱστορία τοῦ οἰκουμενικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία μὲ Συνόδους καὶ πλούσια ἀντιαιρετικὴ γραμματεία ἔχει ἀντιμετωπίσει τίς σημαντικότερες μέχρι σήμερα δογματικὲς ἐριδες στὴν ἱστορία της.

8. Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, σελ. 87.

9. Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἰχνη*, σελ. 415. Γιὰ τὴν στάση τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ἔναντι τοῦ Ἰσλάμ βλ. καὶ J. Meyendorff, «Byzantine views of Islam», *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964) 115-132.

10. Ὁ.π.

11. Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Παγκοσμιότητα καὶ Ὁρθοδοξία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2002⁴, σελ. 137-168.

12. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Διάλεξις Σαρακηνοῦ καὶ Χριστιανοῦ*, σελ. 427-438. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Διάλογος πρὸς Σαρακηνούς ἀπὸ φωνῆς Ἰωάννου*, PG 97, 1595-1597. Γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ παραπάνω ἔργου βλ. Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Ε΄, σελ. 322.

13. Θεοδώρου Ἀβουκάρα, *Ἐγχειρίδιον κατὰ Αἰρετικῶν, Ἰουδαίων καὶ Σαρακηνῶν, κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν*, PG 97, 1461-1469, *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις θεολογικαί*, PG 97, 1521-1601.

14. Μ. Μπότση, *Γέροντας Ἱερώνυμος. Ὁ ἡσυχαστὴς τῆς Αἰγίνης*, Ἀθήνα 1991, σελ. 72. Ὁ γέροντας πείθει τὸν κατῆ (δικαστῆ) νὰ βαπτισθεῖ χριστιανὸς μὲ τὴν μέθοδο τῶν ἐρωταποκρίσεων σὲ σχέση μὲ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα τῶν παιδιῶν καὶ τῶν δούλων. Οἱ δούλοι, ἐνῶ εἶναι περισσότερο ὑπάκουοι στὶς ἐπιταγὰς τοῦ ἀφέντη τους ἀπὸ ὅσο τὰ παιδιὰ του, δὲν λαμβάνουν κληρονομία. Ἀντιστοίχως, παρὰ τὰ καλὰ του ἔργα, ὁ κατῆς στὴ μέλλουσα

διαλόγου μεταξύ ενός μουσουλμάνου και ενός καταρτισμένου στη διδασκαλία τῶν ἱερῶν δογμάτων χριστιανοῦ. Ὁ μουσουλμάνος εἶναι συνήθως καλοπροαίρετος, προβάλλει εὐλογες ἐνστάσεις καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὸν χριστιανό, ὁ ὁποῖος τὶς περισσότερες φορές εἶναι ποιμένας, νὰ τοῦ λύσει κάποιες ἀπορίες. Συνήθως, ὁ μουσουλμάνος πείθεται ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ χριστιανοῦ. Ἡ πειθὴ τοῦ διαλεγόμενου χριστιανοῦ ἀσχεῖται σπανίως μέσω τῆς μεθόδου τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν Ἀγιογραφικῶν πηγῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐνῶ συχνότερα χρησιμοποιοῦνται καὶ θέσεις Πατερικῆς γραμματείας. Ὅμως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ θεολογικὴ θεώρηση τῆς συζητήσεως ὑποχωρεῖ σὲ μία εὐφυολογικὴ τακτικὴ βασισμένη στὴν ὀρθολογικὴ προσέγγιση τῶν θεμάτων μέσα ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς κοινῆς πείρας καὶ τῆς λαϊκῆς σοφίας.

Ἐνα τέτοιο γραπτὸ μνημεῖο τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας σὲ διαλογικὴ μορφή εἶναι καὶ ἡ «Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνὸν ἀποδεικνύουσα τὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον, σῶμα καὶ αἷμα ἀληθινὸν καὶ ὀλόκληρον εἶναι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» τοῦ Σαμωνᾶ, ἐπισκόπου Γάζης. Κατὰ μίαν ἄποψη γράφηκε περὶ τὸ 1056¹⁵, κατὰ μίαν ἄλλη μεταξύ τῶν ἐτῶν 1050 καὶ 1072¹⁶. Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὸν Σαμωνᾶ Γάζης. Γνωρίζουμε, σύμφωνα μὲ τὶς ἀνωτέρω χρονολογίες, ὅτι ἡ Γάζα ἦταν ὑπὸ ἀραβικὴ κατοχή. Τὸ 1149 τέθηκε ὑπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Σταυροφόρων, μέχρι τὸ 1187 περίπου, ὁπότε τὴν ἀνακατέλαβαν οἱ Ἀραβες¹⁷.

Τὸ κείμενο τῆς Διαλέξεως ἐκδόθηκε ἀρχικῶς τὸ 1624 στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Fronto du Duc (λατινιστὶ Ducaeus) στὸν 2ο τόμο τῆς Bibliotheca veterum Patrum graecolatina (σελ. 277-283). Ἀνατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Migne στὸν 120ὸ τόμο τῆς Patrologia Graeca (στῆλ. 820-833). Τὸ Τάγμα τῶν Ἰησουιτῶν ἀνάθεσε στὸν διαπρεπῆ θεολόγο Fronto du Duc τὴν ἀναθεωρημένη ἔκδοση χειρογράφων Ἑλλήνων Πατέρων. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ὁ Fronto du Duc εἶχε ἀσχοληθεῖ ἰδιαιτέρως μὲ τὶς εὐχαριστιακὰς ἔριδες τῆς ἐποχῆς του. Συμμετεῖχε στοὺς σχετικὸς διαλόγους μὲ τοὺς Προτεστάντες καὶ εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ «Inventaires des fautes, contradictions, faulses allégations du Sieur Plessis, remarquées en son livre de la Sante Eucharistie, par les théologiens de Bordeaux» (Bordeaux, 1599-1601). Πρόκειται γιὰ ἀναίρεση τῆς περὶ Εὐχαριστίας πραγματείας τοῦ οὐγενότου θεολόγου Du Plessis-Mornay¹⁸.

Ἡ γραμματολογικὴ προσέγγιση τοῦ κειμένου μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Σαμωνᾶς στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Διαλέξεως παραθέτει σχεδὸν αὐτούσια ἀποσπάσματα ἀπὸ προγενέστερους συγγραφεῖς. Τὸ προοίμιο τοῦ διαλόγου¹⁹, ὅπου ὁ συγγραφέας μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὶς συνθήκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες προέκυψε καὶ ἔλαβε χώρα ἡ μεταξύ τῶν δύο ἀλλοθρή-

ζωὴ θὰ καταταγεῖ στὴν κατηγορία τῶν δούλων, ἂν δὲν γίνεῖ μέσω τοῦ βαπτίσματος υἱὸς καὶ κληρονόμος τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν.

15. [Galland, *Vet. Patrum Biblioth.*, t. XIV, proleg. p. VII et p. 223] PG 120, 819-820.

16. Steitz, «Theodorus Abucara (um 770) und das Gespräch des Bischofs Samonas von Gaza mit dem Saracenen Ahmed», *Jahrbücher für deutsche Theologie* 13 (1868), σελ. 22.

17. A. Negev - S. Gibson (ed), «Gaza», *Archaeological Encyclopaedia of the Holy Land*, New York - London 2001, σελ. 191. Βλ. καὶ Γ. Γαλίτη, «Γάζα», *ΘΗΕ* 4 (1964) 138.

18. P. Lejay, «Fronto du Duc», *The Catholic Encyclopaedia*, Volume V (1909), Robert Appleton Company, New York, 181.

19. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 821: «Ἐτυγχάνομέν ποτε πορευόμενοι τὴν εἰς Ἑμεσαν μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ τῇ συνήθει διαλέξει τῇ καθ' ὁδὸν παραμύθιον οὔση χρώμενοι, περὶ διαφόρων ὑποθέσεων, πέραν τοῦ δέοντος ἐν συνουσία διήλθομεν· ἐξ ὧν καὶ τις σοφὸς ἀνὴρ καὶ λόγιος, Σαρακηνὸς τὸ γένος, εἰς τὴν τῶν μυστηρίων διήγησιν τραπεῖς, ἠρώτησεν ἐμέ, οὕτωςι φάσκων».

σκων συνομιλία και ή σπονδύλωση τῶν θεμάτων μέσα ἀπό τὰ ἐρωτήματα τοῦ Σαρακηνοῦ μουσουλμάνου, εἶναι ἀπό τὰ λίγα στοιχεῖα πού μπορούμε νά ἀποδώσουμε ἀπό πλευρᾶς περιεχομένου και νοημάτων σέ πρωτότυπη σκέψη τοῦ συγγραφέα.

Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Σαμωνᾶ στὸν Σαρακηνὸ βασιζονται σέ διατυπώσεις εἰλημμένες, πολλές φορές σχεδὸν κατὰ λέξη, ἀπὸ Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκεῖνο πού εὐκολα διαπιστώνει κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ ἀμέσως μετὰ τὸ προοίμιο στιχομυθία τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ πιστὴ ἀντιγραφή ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρου ἐπισκόπου Καρῶν (770)²⁰. Παραθέτουμε σέ παράλληλες στῆλες τὰ δύο κείμενα, προκειμένου νά καταδειχθεῖ ἡ σχεδὸν πλήρης ταύτιση τους:

ΣΑΜΩΝΑΣ

[Ἀχμέδ] Διὰ τί, ὦ ἐπίσκοπε, ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς ἐμπαίζετε τοὺς Χριστιανούς, τὸν ἐξ ἀλεύρου ὀπτώμενον ἄρτον αὐτοῖς κατὰ βραχὺ μερίζοντες και σῶμα Χριστοῦ ὀνομάζοντες, ἄφεςιν ἁμαρτιῶν παρέχειν αὐτὸν τοῖς μεταλαμβάνουσι δυνάμενον διαβεβαιουντες; Ἄρα ἡ ὑμᾶς αὐτοὺς ἐμπαίζετε, ἢ τοὺς ὦν ἄρχετε;

Σαμωνᾶς. Καὶ τί λέγεις; Ἄρτος οὐ γὰρ Θεοῦ σῶμα;

Ἀχμέδ. Ἐκάτερον ἀπορῶ μέρος ἀποκρίνασθαι τῆς ἀντιφάσεως.

Σα. Τοσοῦτόν σε ἡ μήτηρ σου γεγέννηχεν;

Ἀχ. Οὐχί.

Σα. Ἀλλὰ πόσον;

Ἀχ. Σμικρόν.

Σα. Καὶ τίς σε ἐμεγέθυσε

Ἀχ. Θεοῦ θέλοντος, ἡ τροφή.

Σα. Οὐκοῦν ἄρτος σοι γέγονε σῶμα;

Ἀχ. Σύμφημι.

Σα. Καὶ πῶς σοι ἄρτος γέγονε σῶμα;

Ἀχ. Τὸν τρόπον ἄγνωῶ.

Σα. Διὰ τοῦ λαιμοῦ ἢ βρῶσις και ἡ πόσις

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΒΟΥΚΑΡΑ

Σαρακ. Διὰ τί, ἐπίσκοπε ἐμπαίζετε, ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς, τοὺς Χριστιανούς, ἐξ ἐνὸς ἀλεύρου δύο ἄρτους προτιθέντες ὠπτημένους; Καὶ τὸν μὲν εἰς κοινὴν ἔατε βρῶσιν, τὸν δὲ τοῖς λαοῖς κατὰ βραχὺ μερίζοντες, σῶμα Χριστοῦ ὀνομάζετε, και ἄφεςιν ἁμαρτιῶν παρέχειν αὐτὸν τοῖς μεταλαμβάνουσι δυνάμενον διαβεβαιουτε; Ἄρα ὑμᾶς αὐτοὺς ἐμπαίζετε, ἢ τοὺς, ὦν ἄρχετε;

Θεόδ. Οὔτε ἡμᾶς, οὔτε ἐκείνους ἐμπαίζομεν.

Σαρακ. Πείσει με οὐκ ἐκ τῆς Γραφῆς σου, ἀλλ' ἐκ κοινῶν και ὁμολογουμένων ἐνοιῶν.

Θεόδ. Καὶ τί λέγεις; Ἄρτος οὐ γίνεται Θεοῦ σῶμα;

Σαρακ. Ἐκάτερον ἀπορῶ μέρος τῆς ἀντιφάσεως ἀποκρίνασθαι.

Θεόδ. Τοσοῦτόν σε ἡ μήτηρ σου γεγέννηχε;

Σαρακ. Οὐχί, ἀλλὰ μικρόν.

Θεόδ. Τίς σε ἐμεγέθυσε;

Σαρακ. Θέλοντος τοῦ Θεοῦ, ἡ τροφή.

Θεόδ. Οὐκοῦν ἄρτος σοι γέγονε σῶμα.

Σαρακ. Σύμφημι.

Θεόδ. Καὶ πῶς σοι ἄρτος γέγονε σῶμα;

Σαρακ. Τὸν τρόπον ἄγνωῶ.

Θεόδ. Διὰ τοῦ λαιμοῦ ἢ βρῶσις και ἡ πόσις εἰς τὸν στόμαχον κατέρχεται, ὡς εἰς χύτραν περικειμένου δὲ τῷ στομάχῳ τοῦ ἥπατος θερ-

20. Θεοδώρου Ἀβουκάρα, Ἐρωτήσεις και ἀποκρίσεις θεολογικαί, PG 97, 1552-1553. Γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου βλ. Steitz, «Theodorus Abucara (um 770) und das Gespräch des Bischofs Samonas von Gaza mit dem Saracenen Ahmed», *Jahrbücher für deutsche Theologie* 13 (1868) 17-23. Βλ. στὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἀνωτέρω ἔργου, τὸ ὁποῖο ταυτίζεται μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς Διαλέξεως. Γιὰ τὸν Θεόδωρο Ἀβουκάρα βλ. Π. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμ. Ε', σελ. 353-354.

εἰς τὸν στόμαχον κατέρχεται, ὡς εἰς χύτραν παρακειμένου δὲ τῷ στομάχῳ θερμοῦ ὄντος τοῦ ἥπατος, ἐφεῖται ἡ τροφή καὶ χυλοῦται καὶ τὸ μὲν παχυμερές, κάτω χωρεῖ· τὸ δὲ λεπτομερές κεχυλωμένον ἐπιπολάζει. Ὡς δὲ θερμὸν ὑπάρχον τὸ ἥπαρ καὶ συμφῶδες, ἀνασπᾶ καὶ αἵματοι· καὶ ὡς δι' ὀχετῶν ἅπαν τὸ σῶμα διὰ τῶν φλεβῶν καταρδεύει· μερίζον τὴν χυλωθεῖσαν ἐν τῷ στομάχῳ τροφήν, καὶ ἐν αὐτῷ αἵματωθεῖσαν, ἐκάστῳ τῶν μελῶν συμμεταβαλλομένην, οἷόν ἐστιν ἐκεῖνο, ὁστέοις ὁστοῦν, μυελῷ μυελόν, νεύροις νεῦρον, ὀφθαλμοῖς ὀφθαλμούς, θριξὶ τρίχα, δέρματι δέρμα, ὄνυξιν ὄνυχα· καὶ οὕτω γίνεται ἡ τοῦ βρέφους εἰς ἄνδρα αὔησις, τοῦ ἄρτου αὐτῷ γεγονότος σῶμα, καὶ τῆς πόσεως αἷμα.

Ἄχ. Ἔοικε.

Σα. Τρόπον τὸν αὐτὸν καὶ τὸ ἡμέτερον νόει μοι γίνεσθαι μυστήριον. Τίθησι γὰρ ἐπὶ τὴν ἀγίαν τράπεζαν ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον, ὁμοίως καὶ τὸν οἶνον· καὶ δεομένου ἐπικλήσει ἀγία τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κάτεισι, καὶ ἐπιφοιτᾷ τοῖς προκειμένοις· καὶ τῷ πυρὶ τῆς αὐτοῦ θεότητος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον μεταβάλλει, οὐχ ἦττον ἢ τὸ ἥπαρ τὴν τροφήν, εἰς τὸ τοῦ τινος ἀνθρώπου. Ἡ οὐ δίδως, ὦ τάν, δύνασθαι τὸ πανάγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, ὅπερ τὸ σὺν δύναται ἥπαρ ἐκτελεῖν;

Ἄχ. Δίδωμι²¹.

Ἄπὸ πλευρᾶς νοηματικοῦ περιεχομένου, κατὰ τὸν Steitz, στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ διατυπώνεται μία συγκεκριμένη θεωρία, τὴν ὁποία ὀνομάζει «θεωρία τῆς πέψεως», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, μέσω τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, τὸ πραγματικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ αὐξάνεται καὶ πληθύνεται κατὰ τρόπον ἀνάλογο μὲ αὐτὸν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ζώντων ὀργανισμῶν διὰ τῆς τροφῆς²². Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν βρῖσκει ἀπόλυτο ἔρεισμα στὰ κείμενα, παρὰ τὸ ὅτι ἡ «θεωρία τῆς πέψεως» βασίζεται στὸ συγγενὲς δόγμα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὴν κρατοῦσα ἄποψη τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδώρου²³.

μοῦ ὄντος, ἐφοῦται ἡ τροφή, καὶ χυλοῦται, καὶ τὸ μὲν παχυμερές, κάτω χωρεῖ, τὸ δὲ λεπτομερές καὶ κεχυλωμένον, ἐπιπολάζει· ὡς θερμὸν δὲ τὸ ἥπαρ, καὶ συμφῶδες ὑπάρχον, ἀνασπᾶ, καὶ αἵματοι, καὶ ὡς δι' ὀχετῶν ἅπαν τὸ σῶμα διὰ τῶν φλεβῶν καταρδεύει, μερίζον τὴν ἐν τῷ στομάχῳ χυλωθεῖσαν τροφήν, καὶ ἐν αὐτῷ αἵματωθεῖσαν, ἐκατέρῳ τῶν μερῶν συμμεταβαλλομένην, οἷόν ἐστιν ἐκεῖνο, ὁστέοις ὁστέον, μυελοῖς μυελόν, νεύροις νεῦρον, ὀφθαλμοῖς ὀφθαλμόν, θριξὶ τρίχα, δέρματι δέρμα, ὄνυξιν ὄνυχα. Καὶ οὕτως γὰρ ἡ τοῦ βρέφους εἰς ἄνδρα αὔησις τοῦ ἄρτου αὐτοῦ γεγονότος σῶμα, καὶ τῆς πόσεως αἷμα.

Σαρακ. Ἔοικε.

Θεόδ. Τὸν αὐτὸν τρόπον γίνεσθαι τὸ ἡμέτερον νόει μυστήριον. Τίθησι γὰρ ἐπὶ τὴν ἀγίαν τράπεζαν ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον, ὁμοίως καὶ τὸν οἶνον, καὶ δεόμενος ἐπικλήσει ἀγία, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κάτεισι, καὶ ἐπιφοιτᾷ τοῖς προκειμένοις· καὶ τῷ πυρὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, εἰς σῶμα, καὶ αἷμα Χριστοῦ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον μεταβάλλει, οὐχ ἦττον, ἢ τὸ ἥπαρ τὴν τροφήν, εἰς τὸ τοῦ τινος ἀνθρώπου σῶμα. Ἡ οὐ δίδως, ὦ τάν, δύνασθαι τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ὅπερ τὸ σὺν ἥπαρ δύναται ἐκτελεῖν;

Σαρακ. Δίδωμι, φησίν. Καὶ στενάξας ἠσύχασεν.

21. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 821A-824C.

22. Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 17.

23. Ὁ.π.

Παρά ταῦτα, ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Θεοδώρου δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ «θεωρία» περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν Τιμίων Δώρων σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, καθὼς ἡ ὄλη ἀνάπτυξη τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Θεόδωρο ὀδηγεῖ ἀπλῶς σὲ μία ρητορική ἐρώτηση ποὺ λειτουργεῖ ὡς *argumentum a minore ad majus*: ἀφοῦ δηλαδή, ἡ μεταστοιχείωση τῶν συστατικῶν τῆς τροφῆς καθίσταται δυνατὴ μέσα ἀπὸ τὴ φυσικὴ λειτουργία τοῦ ἥπατος, τὸ ὁποῖο εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφιβάλλει γι' αὐτὴ καθαυτὴ τὴ δύναμη τοῦ ἴδιου τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τοῦ Παναγίου Πνεύματος νὰ μεταστοιχειώνει τὰ Τίμια Δῶρα σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ²⁴; Μὲ αὐτὸ τὸ βασιζόμενο στὴν ὀρθολογικὴ σκέψη ἐπιχείρημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεμελιώσει κάποιος κανενὸς εἴδους θεωρία περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς μεταβολῆς τῶν Τιμίων Δώρων. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ «ρητορικὸ» ἐρώτημα τοῦ Θεοδώρου ἀποσκοπεῖ στὴν ἄσκηση πειθοῦς πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς θεμελιώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς πίστεως στὸ θαῦμα τοῦ μυστηρίου, παρὰ στὴ διατύπωση κάποιας θεωρίας, περὶ τοῦ πῶς δηλαδή τὸ μυστήριον ἐρμηνεύεται ἢ ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Στὴ συνέχεια, ὁ διάλογος μεταξὺ Σαμωνᾶ καὶ μουσουλμάνου ἀναπτύσσεται μέσα ἀπὸ τὴν παράθεση παραφρασμένου ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸν Μέγα Κατηχητικὸ Λόγο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης²⁵. Τὸν λόγο αὐτὸ χρησιμοποιοῦν κατηχητές, οἱ ὁποῖοι ἀπευθύνονταν σὲ ἐθνικούς, Ἰουδαίους, γνωστικούς καί, κυρίως, αἰρετικούς²⁶. Στὸ 33ο κεφάλαιο ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾷ σὲ ὄσους ἀποροῦν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέρχονται οἱ συνέπειες τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ βαπτίσματος μὲ μόνη τὴν ἐπίκληση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τὴ χρῆση ὕδατος. Πῶς –μὲ ἄλλα λόγια– ὁ πιστὸς διὰ τοῦ βαπτίσματος μεταβαίνει «ἀπὸ τοῦ θνητοῦ εἰς τὴν ζωὴν» καὶ «ἐτέραν γέννησιν ἐξευρεθῆναι, μήτε ἀπὸ φθορᾶς ἀρχομένην, μήτε εἰς φθορὰν καταλήγουσαν, ἀλλ' εἰς ἀθάνατον ζωὴν τὸν γεγεννημένον προάγουσαν»²⁷; Παρὰ τὴν ἀπάντησιν, ὁ Σαμωνᾶς ἀπαντᾷ στὸ ἀντίστοιχο ἐρώτημα: «Πῶς ἐστὶ δυνατὸν οὐχὴν καὶ δυνάμει θείας ἐπίκλησιν ἐπὶ τοῦ ἄρτου γενομένην μεταβάλλειν αὐτὸν εἰς σάρκα ζῶσαν;», ὥστε [νὰ] «μεταλαμβάνομεν εἰς ἄφεισιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον». Ἡ ἀπάντησις ποὺ δίδεται ἀπὸ τὸν Σαμωνᾶ εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπη μὲ αὐτὴν τοῦ Γρηγορίου:

ΣΑΜΩΝΑΣ

Ἄντερωτήσομεν γάρ, τοῦ τρόπου τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως πᾶσιν ὄντος προδήλου, πῶς ἄνθρωπος ἐκεῖνο τὸ ὑγρὸν γίνεται, τὸ εἰς ἀφορμὴν τῆς συστάσεως τοῦ ζώου καταβαλλόμενον; Ἄλλὰ μὴν οὐδεὶς ἐπ' ἐκεῖνου λόγος ἐστίν, ὁ λογισμῶ τινι τὸ πιθανὸν ἐξευρίσκων. Τί γὰρ κοινὸν ὄρος ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐκεῖνην θεωρουμένην ποιότητα συγκρινόμενος; Ἄνθρωπος μὲν γὰρ λογικόν τι χρῆμα καὶ διανοητικόν ἐστίν· ἐκεῖνο δὲ ἐν

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

Ἄντερωτήσωμεν γάρ, τοῦ τρόπου τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως πᾶσιν ὄντος προδήλου, πῶς ἄνθρωπος ἐκεῖνο γίνεται τὸ εἰς ἀφορμὴν τῆς συστάσεως τοῦ ζώου καταβαλλόμενον. ἀλλὰ μὴν οὐδεὶς ἐπ' ἐκεῖνου λόγος ἐστίν ὁ λογισμῶ τινι τὸ πιθανὸν ἐφευρίσκων. τί γὰρ κοινὸν ἔχει ὄρος ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐν ἐκείνῳ θεωρουμένην ποιότητα συγκρινόμενος; ἄνθρωπος λογικόν τι χρῆμα καὶ διανοητικόν ἐστίν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· ἐκεῖνο δὲ ὑγρᾶ τι

24. Πρβλ. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 824. Θεοδώρου Αβουκάρα, *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις θεολογικαί*, PG 97, 1153.

25. Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 18.

26. Π. Χρήστου, *Πατρολογία*, τόμ. Δ', σελ. 171-172.

27. Γρηγορίου Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, 33, σελ. 124^b-126^b, (PG 45, 84B-D).

ὕγρῳ τινι θεωρεῖται ποιότητι.
Καὶ πλέον οὐδὲν τοῦ κατ' αἴσθησιν ὄρωμέ-
νου καταλαμβάνει ἢ ἔννοια.

Ἄλλὰ θεία δυνάμει ἐκεῖνο ἄνθρωπος γίνε-
ται ἥς μὴ συμπαρούσης, ἀκίνητόν ἐστι καὶ
ἀνενέργητον. Εἰ οὖν ἐκεῖ οὐ τὸ ὑποκείμενον
ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἡ θεία δύναμις
πρὸς ἀνθρώπου φύσιν μεταποιεῖ τὸ φαινόμε-
νον, τῆς ἐσχάτης ἂν εἴη ἀγνωμοσύνης, ἐκεῖ
τοσαύτην Θεοῦ προσμαρτυροῦντας δύναμιν,
ἀτονεῖν ἐν τῷ μέρει τούτῳ τὸ Θεῖον οἶεσθαι,
πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος.

Ἄχ. Ἄλλὰ τί κοινόν ἄρτω καὶ σαρκί;
Σα. Καὶ τί κοινόν, λέξον μοι, ὑγρότητι καὶ
εἰκόνι Θεοῦ; Ἄλλ' ὥσπερ οὐδὲν ἐκεῖ τὸ πα-
ράδοξον, εἰς Θεοῦ βουλομένου, πρὸς τὸ τι-
μιώτατον ζῶον τὸ ὑγρὸν μεταβαίνει, οὕτω
καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸ ἴσον πιστευτέον, μηδὲν εἶ-
ναι θαυμαστόν, εἰ θείας δυνάμεως παρουσία
πρὸς ἀφθαρσίαν μετασχευάζεται ὁ ἄρτος,
καὶ εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται²⁸.

Ὁ Σαμωνᾶς ἀκολουθώντας τὸν Γρηγόριο Νύσσης ἐξηγεῖ τὴ θαυματουργικὴ μεταβολὴ τοῦ
ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, προσεγγίζοντάς τιν ἀναλογικῶς μὲ τὸν ἁγια-
σμό τῶν μετεχόντων στὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος. Αὐτὴ ἡ πρόταξις τῆς μυστηριακῆς «ἀνα-
γεννήσεως» τοῦ ὑποκειμένου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάλογη προσέγγισις τοῦ μυστηρίου τῆς
μεταβολῆς τῶν Τιμίων Δώρων, σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα ποῦ προτείνει ὁ Γρηγόριος Νύ-
σσης στὴν ἐξήγησις τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, ἀποτελεῖ προσπάθεια ὀρθόδοξης προσέγγι-
σις τοῦ μυστηρίου τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ καὶ δὲν
φαίνεται νὰ ἔχει καμίαν ἀπολύτως σχέσις μὲ τὴ θεωρία τῆς transsubstantiatio³⁰.

Τὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα τῆς Διαλέξεως ἔχει σχετικὴ πρωτοτυπία, καθὼς χωρὶς ἄμεση
ἐξάρτησις ἢ πιστὴ ἀντιγραφή ἀπὸ παλαιότερα κείμενα, ὁ Σαμωνᾶς συνθέτει τὸ σκεπτικὸ του

νὶ ἐνθεωρεῖται ποιότητι, καὶ πλεῖον οὐδὲν
τοῦ κατ' αἴσθησιν ὄρωμένου καταλαμβάνει
ἢ ἔννοια. ἦν τοίνυν εἰκὸς ἐστὶν ἀπόκρισιν
ἡμῖν γενέσθαι παρὰ τῶν ἐρωτηθέντων ὅτι πῶς
ἐστὶ πιστόν ἐξ ἐκείνου συστήναι ἄνθρωπον, τοῦ-
το καὶ περὶ τῆς διὰ τοῦ ὕδατος γινομένης ἀνα-
γεννήσεως ἐρωτηθέντες ἀποκρινόμεθα. ἐκεῖ
τε γὰρ πρόχειρόν ἐστὶν ἐκάστῳ τῶν ἠρωτη-
μένων εἰπεῖν ὅτι θεία δυνάμει ἐκεῖνο ἄνθρωπος
γίνεται, ἥς μὴ παρούσης ἀκίνητόν ἐστὶν ἐκεῖ-
νο καὶ ἀνενέργητον. εἰ οὖν ἐκεῖ οὐ τὸ ὑποκει-
μενον ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἡ θεία δύνα-
μις πρὸς ἀνθρώπου φύσιν μεταποιεῖ τὸ φαινό-
μενον, τῆς ἐσχάτης ἂν εἴη ἀγνωμοσύνης ἐκεῖ
τοσαύτην τῷ θεῷ προσμαρτυροῦντας δύναμιν
ἀτονεῖν ἐν τῷ μέρει τούτῳ τὸ θεῖον οἶεσθαι
πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος.

τί κοινόν, φασίν, ὕδατι καὶ ζῳῇ; τί δὲ κοινόν,
πρὸς αὐτοὺς ἐροῦμεν, ὑγρότητι καὶ εἰκόνι θεοῦ;
ἀλλ' οὐδὲν ἐκεῖ τὸ παράδοξον, εἰ θεοῦ βουλο-
μένου πρὸς τὸ τιμιώτατον ζῶον τὸ ὑγρὸν με-
ταβαίνει. τὸ ἴσον καὶ ἐπὶ τούτου φασὲν μηδὲν
εἶναι θαυμαστόν εἰ θείας δυνάμεως παρουσία
πρὸς ἀφθαρσίαν μετασχευάζεται τὸ ἐν τῇ φθαρτῇ
φύσει γενόμενον²⁹.

28. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμεδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 824C-824A.

29. Γρηγορίου Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός* 33, σελ. 123³-125⁵, (PG 45, 84A-D).

30. Γὰ τὴν transsubstantiatio ἢ ἑλληνιστὶ «μετουσίωσις» βλ. ad hoc N. Τζιράκη, *Ἡ περὶ μετουσιώσεως (transsubstantiatio) εὐχαριστιακῆς ἔρις*.

βασιζόμενος σε κείμενα του Ἰωάννου Δαμασκηνού, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν σε διάφορα ἔργα τοῦ τελευταίου. Ἀπὸ τὸ *Κατὰ Νεστοριανῶν* π.χ. λαμβάνει τὴν ἑρμηνεία τοῦ Ἰωάν. 10:18³¹, γιὰ νὰ καταδείξει τὴ θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ συνακολούθως τὴν «θεία δύναμι καὶ χάριτι» μεταβολὴ τοῦ ἄρτου στὸ «οἰκτεῖον» σῶμα³². Στὴ συνέχεια λαμβάνει τὸ Παύλειο παράθεμα: «Τὸ γὰρ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται», τὸ ὁποῖο ἀναλύεται στὸ *Κατὰ Μανιχαίων* ἔργο τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνού σε παρόμοια συνάφεια³³. Τὸ χωρίο χρησιμοποιεῖ τόσο ὁ Δαμασκηνός ὅσο καὶ ὁ Σαμωνᾶς, γιὰ νὰ καταδείξουν τὴν ποιοτικὴ διαφορὰ τῆς ἀνθρώπινης ἱερωσύνης ἀπὸ τὴν ἱερωσύνη τοῦ Χριστοῦ³⁴. Ὁ Σαμωνᾶς ἐπικαλεῖται τὸ Ἰωβ 14:4³⁵ σε συνδυασμὸ μὲ τὴν αὐτολεξεί διατύπωση τοῦ Μ. Ἀθανασίου: «οὐδεὶς γὰρ ἀναμάρτητος, εἰ μὴ ὁ Θεός»³⁶, τὴν ὁποῖα ἐπαναλαμβάνουν οἱ Μ. Βασίλειος³⁷, Ψευδο-Ἀναστάσιος Σιναΐτης³⁸ καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνός³⁹ ἐλαφρῶς παραλλαγμένη, ἐνῶ ἀπαντᾶ παρομιωδῶς σε πολλὰ ἔργα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας.

Τὸ ἐρώτημα ποῦ ἀπασχολεῖ ἐδῶ τὸν Σαρακηνοῦ ἄπτεται τῆς θεολογίας τῆς λατρείας: Γιατί, ἐνῶ ὁ Χριστὸς καθιέρωσε τὸ μυστήριον μὲ λίγες μόνο λέξεις καὶ χωρὶς νὰ προτρέψει τοὺς μαθητὲς στὴ χρῆση ἐκτενῶν εὐχῶν, ἡ Ἐκκλησία ἀνέπτυξε λατρευτικὸ Τυπικὸ μὲ ἐκτενεῖς εὐχές, προκειμένου νὰ τελεσθεῖ τὸ εὐχαριστιακὸ μυστήριον. Ὁ Σαμωνᾶς ἀπαντᾶ ὅτι λόγῳ τῆς αὐτεξούσιας δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ ἀρκοῦσαν τὰ συστατικὰ λόγια τοῦ μυστηρίου γιὰ τὴν τέλεσή του. Ἡ ἀνθρώπινη, ὅμως, ἀδυναμία καὶ ἡ ἠθικὴ ἀτέλεια τοῦ ἱεουργοῦ ἀπαιτοῦν μακρὰ προσευχή, ὄχι μόνο τοῦ ἰδίου ἀλλὰ καὶ τοῦ «συμπονοῦντος» λαοῦ, «ἵνα μὴ κώλυμα γένηται τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπελεύσεως, ἀλλὰ καταπέμψη καὶ αὐθις τὸ πανταχοῦ παρὸν θεῖον καὶ τελεταρχικὸν καὶ ἁγιαστικὸν πνεῦμα, δι' οὗ τὰ πάντα τὰ τε ἐν οὐρανῷ, τὰ τε ἐπὶ τῆς γῆς λεγόμενα ἅγια, τῇ μετοχῇ τῆς ἁγιαστικῆς αὐτοῦ χάριτος ἁγιάζεται, εἰς τὸ τελετουργῆσαι τὸν προκειμένον εἰς θυσίαν ἄρτον καὶ ποτήριον, καὶ ποιῆσαι αὐτά, αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ Κυριακὸν σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ»⁴⁰. Ὁ Σαμωνᾶς θεμελιώνει δογματικῶς τὴν ἀνάγκη μετοχῆς τοῦ

31. Ἰωάννου Δαμασκηνού, *Λόγος κατὰ Νεστοριανῶν*, σελ. 282⁷¹-283⁷⁴: «Καὶ πάλιν. “Ἐγὼ τίθημι τὴν φυχήν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. Οὐδεὶς αἶρει αὐτήν ἀπ’ ἐμοῦ, ἀλλ’ ἐγὼ τίθημι αὐτήν ἀπ’ ἐμαυτοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν.” Τίς ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσίαν ἔχει, εἰ μὴ Θεὸς ὁ μόνος;».

32. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνοῦ*, PG 120, 825B: «Ὁ Χριστός, καθὸ Θεός, κύριος ἦν καὶ τοῦ ἑαυτοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἥ φησιν αὐτός, ὅτι “Ἐξουσίαν ἔχω τὴν φυχήν μου δοῦναι, καὶ πάλιν λαβεῖν αὐτήν”. Καὶ αὐτὸς φύσει Θεὸς ὢν, ἠγάσεν εὐθὺς τῇ αὐτοῦ θείᾳ δυνάμει καὶ χάριτι τότε τὸν ἄρτον, “Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου”, εἰπὼν, ἔχων καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν ἑαυτῷ καὶ οὕτως τὸν ἄρτον οἰκτεῖον σῶμα ἐποίησε».

33. Περ. 2:19. Βλ. Ἰωάννου Δαμασκηνού, *Κατὰ Μανιχαίων*, σελ. 257⁷⁻⁸.

34. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνοῦ*, PG 120, 825B-C: «Τὸ γὰρ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται». Αὐτὸς δὲ ὁ Χριστός, οὐκ ἐλάττων ὢν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, αὐτεξουσίως ἐποίει ὅσα ἐβούλετο. Ὁ δὲ γε παρ’ ἡμῖν ἱερεὺς, εἰ καὶ τόπον φέρει Χριστοῦ, ἀλλ’ ἀνθρώπος ἐστὶ παντὶ τρόπῳ ὑποκείμενος ἁμαρτίας καὶ κατεχόμενος: “(Οὐδεὶς γὰρ ἀναμάρτητος”, ὡς τὸ θεῖον λόγιον κἂν μία ὥρα ἐστὶν ἡ ζωὴ αὐτοῦ), εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Θεός”) διὰ τοῦτο δεῖται πολλῶν εὐχῶν, καὶ πρότερον μὲν ὑπὲρ τῶν οἰκείων ἀγνοημάτων, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ, ὡς φησιν ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Διὸ καὶ πᾶς ὁ λαὸς παριστάμενος ἔξω τοῦ ἁδύτου, συμπονεῖ καὶ συμπροσεύχεται τῷ ἱερεῖ».

35. «Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, οὐδ’ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἡ ζωὴ αὐτοῦ».

36. Μ. Ἀθανασίου, *Λόγος Δ’*, *Ἀντιβήρτικός*, καὶ κατὰ Εὐνομίου ἀπορίαι καὶ λύσεις ἐκ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν..., PG 28, 629B.

37. Μ. Βασιλείου, *Ἀσκητικαὶ διατάξεις*, Α’, PG 31, 1329B.

38. Ψευδο-Ἀναστασίου Σιναΐτου, *Τρίτη ἐρώτησις κατὰ Ἰουδαίων*, PG 89, 1241D.

39. Ἰωάννου Δαμασκηνού, *Ἐρὰ Παράλληλα*, PG 95, 1172A. Πρβλ. PG 96, 445.

40. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνοῦ*, PG 120, 825C-D.

λαού στην εύχαριστιακή σύναξη. Ὁ ἱερέας ἴσταται «μέσον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων», ὡς «πρέσβης», γιὰ νὰ τελέσει τὸ μυστήριο. Ἡ ρήση αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ φράση «τόπον φέρει Χριστοῦ», ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸν ἱεουργό. Ἡ διατύπωση αὐτὴ πράγματι προκαλεῖ προβληματισμό, ἂν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Σαμωνᾶς δικαιολογεῖ τὴ χρεία ἐκτενῶν εὐχῶν ἀναφερόμενος στὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία καὶ ἀμαρτωλότητα τοῦ ἱεουργοῦ, «ἵνα μὴ κώλυμα γένηται τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπελεύσεως». Τὸ ὄλο σκεπτικὸ ἀπομονώνει τὸ πρόσωπο τοῦ ἱερέα ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς συνάξεως, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως συναρτᾷ τὸ ἀντικειμενικὸ γεγονός τῆς μεταβολῆς πρὸς τὴν ἡθικὴ καθαρότητα τοῦ ἱεουργοῦ. Ὅμως, ὅπως πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἀλέξανδρος Σμέμαν, κατὰ τὴν ὀρθόδοξη ἀντίληψη ὁ ἱερέας δὲν εἶναι οὔτε «ἀντιπρόσωπος», οὔτε «ἀναπληρωτῆς» τοῦ Χριστοῦ, διότι στὸ μυστήριο εἶναι παρὼν ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς καὶ ἡ σύναξη εἶναι τὸ σῶμα Του. Ὁ ἱερέας δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὴ σύναξη, ἀλλὰ εἶναι ἐπικεφαλῆς τῆς, ὥστε διὰ τῆς ἐνότητας λειτουργοῦ καὶ συνάξεως νὰ φανερώνεται ἡ ἐνότητα ὄλων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Χριστό⁴¹. Στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία προτάσσεται ἡ θέση τοῦ κλήρου ἀπέναντι στὸν λαό, καθὼς ὁ λειτουργὸς ἴσταται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ σὲ ὑψηλότερο σημεῖο ἀπὸ τὸ ἐκκλησίασμα, ἔχοντας τὸ ἀποκλειστικὸ προνόμιο νὰ κοινωνεῖ καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ⁴². Αὐτὴ ἡ διάκριση στὴ μετοχὴ τῶν ἁγιασμάτων, ὀδήγησε καὶ σὲ περαιτέρω διακρίσεις μὲ κορύφωση τὴν ἀπαγόρευση τῆς θείας κοινωνίας στὰ μικρὰ παιδιὰ⁴³. Ἀντιθέτως, στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὁ ἱερέας κοινωνεῖ μὲν πρῶτος, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο Ποτήριο, καὶ ἡ «πρωτιὰ» του ἐξαντλεῖται στὸ ἐπίπεδο τῆς λειτουργικῆς Τάξεως⁴⁴.

Ὁ Σαμωνᾶς δὲν ἐπεξηγεῖ τίς παραπάνω διατυπώσεις, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ καταλήξουμε σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα γιὰ τὴ λατινικὴ προέλευση τῆς διδασκαλίας τοῦ ἐν λόγω ἀποσπάσματος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Σαμωνᾶς ὑπονοεῖ ὅτι τὸ καθιερωμένο Τυπικὸ ἐξασφαλίζει τὴν πραγματικότητα τοῦ γεγονότος τῆς μεταβολῆς τῶν Τιμίων Δώρων. Στὴ συνέχεια δράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ συνδέσει τὰ λεγόμενά του μὲ τὴ θαυμαστὴ συνεργία Τριάδος καὶ Παρθένου Μαρίας, ὥστε νὰ οἰκοδομηθεῖ ὁ σωματικὸς ναὸς τοῦ Χριστοῦ. Μὲ ἀφετηρία τὸ μυστήριο τῆς Ἐνανθρωπήσεως, ἐξηγεῖ τὴν ἀναγκαιότητα συνεργίας τοῦ Παρακλήτου καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὥστε «τελεουργῆσαι τὸν προκειμένον εἰς θυσίαν ἄρτον καὶ ποτήριον, καὶ ποιῆσαι αὐτά, αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ Κυριακὸν σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ»⁴⁵.

Σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἐνότητα ὁ Σαμωνᾶς γίνεται περισσότερο πρωτότυπος. Ἀναπτύσσει τὸ σκεπτικὸ τῆς ἐπιχειρηματολογίας του συνθέτοντας ὁ ἴδιος παραδεδεγμένους διδασκαλίες Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, βασιζόμενες σὲ Ἀγιογραφικὰ χωρία, χωρὶς νὰ ἀντιγράψει αὐτολεξεῖ τὰ ἀντίστοιχα Πατερικὰ ἀποσπάσματα. Μόνον στὴν κατακλείδα τῆς ἀποκρίσεως δίνεται σχεδὸν κατὰ λέξη συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Δαμασκηνοῦ⁴⁶:

41. Ἀλεξάνδρου Σμέμαν, *Εὐχαριστία*, σελ. 37.

42. Βλ. σχετικῶς Α. Θεοδώρου, *Transsubstantiatio - Concomitantia καὶ ἀποχὴ τῶν λαϊκῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ Ποτηρίου*, ἐν Ἀθήναις 1967.

43. Α. Δεληκωστοπούλου, *Ὀρθοδοξία: Ἡ σύγχρονη πρόσκληση*, ἐκδ. "Ἄλφα-Δέλτα", Ἀθήνα 1990³, σελ. 59, 131. Γιὰ τὴν ἰσότιμη συμμετοχὴ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας στὴ λειτουργικὴ σύναξη βλ. καὶ Α. Γλάρου, «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ», *Ἡ ταπείνωση*, ἐκδ. Ἀκρίτας, [Ἴνα ὡσιν ἐν 2], Ἀθήνα 2001, σελ. 53-98.

44. Α. Γλάρου, ὁ.π., σελ. 65.

45. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 825D.

46. Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 19.

ΣΑΜΩΝΑΣ

ὁ καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ φυλακτήριον ψυχῆς τε καὶ σώματος τοῖς πίστει ἀξίως μεταλαμβάνουσι γίνεται· «Ἐὰν γὰρ μὴ φάγητε, ἔφη, τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς». Διὸ καὶ ἡμῖν οὕτω παραδοθέν, καὶ φυλάττεται καὶ ἀναμφιβόλως πιστεύεται, ἄχρις οὗ ἂν αὐτὸς ἔλθῃ, κατὰ τὴν τοῦ Παύλου φωνήν⁴⁷.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Γίνεται τοίνυν τοῖς πίστει ἀξίως μεταλαμβάνουσιν εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον καὶ εἰς φυλακτήριον ψυχῆς τε καὶ σώματος, τοῖς δὲ ἐν ἀπιστίᾳ ἀναξίως μετέχουσιν εἰς κόλασιν καὶ τιμωρίαν, καθάπερ καὶ ὁ τοῦ κυρίου θάνατος τοῖς μὲν πιστεύουσι γέγονε ζωὴ καὶ ἀφθαρσία εἰς ἀπόλαυσιν τῆς αἰωνίου μακαριότητος, τοῖς δὲ ἀπειθοῦσι καὶ τοῖς κυριοκτόνοις εἰς κόλασιν καὶ τιμωρίαν αἰώνιον⁴⁸.

Στὴν ἐπόμενη ἐρώτηση τοῦ Σαρακηνοῦ, ὁ Σαμωνᾶς ἀπαντᾷ δίνοντας τὴ σκοπιμότητα τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ εὐχαριστιακοῦ μυστηρίου, τὴν ὁποία λαμβάνει ἀπὸ τῆ διδασκαλία τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀκολουθώντας τό: «ἔθος [ἡμῖν] ἄρτον ἐσθίειν ὕδωρ τε καὶ οἶνον πίνειν», μπορούμε νὰ ἐνωνόμαστε μὲ τὸν Χριστὸ διὰ τῶν μεταποιηθέντων σὲ σῶμα καὶ αἷμα Του ἄρτου καὶ οἴνου, ὥστε νὰ «γενώμεθα» ὅλοι «διὰ τῶν συνήθως καὶ κατὰ φύσιν ἐν τοῖς ὑπὲρ φύσιν»⁴⁹. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι στὴν πρώτη παράγραφο τῆς ἀποκρίσεως, ὁ Σαμωνᾶς κάνει λόγο γιὰ «τεθεωμένον»⁵⁰ σῶμα Χριστοῦ μετὰ τὸν καθαγιασμό. Τὴν ἐν λόγῳ μετοχὴ (τεθεωμένος) πρῶτος χρησιμοποίησε ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός⁵¹.

Ἡ ἐπόμενη ἐνόητα τῆς Ἀποκρίσεως, ταυτοποιεῖται μὲ τμῆμα τῆς *Διαλέξεως Γαϊανίτου καὶ Ὁρθοδόξου*, ἔργο τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου⁵², παρὰ τὸ ὅτι ὁ Σαμωνᾶς παραλείπει τὸ ἐκκλησιολογικὸ περιεχομένου θεολογικὸ συμπέρασμα τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἀρκεῖται σὲ μία ποιμαντικὸ περιεχομένου παραίνεση μέσα ἀπὸ τὸ ἐκφραστικὸ σχῆμα τῆς ρητορικῆς ἐρωτήσεως:

47. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 828C.

48. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, σελ. 195¹⁰⁸⁻¹¹³.

49. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, σελ. 194⁹²⁻⁹³. Πρβλ. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 828A-B: «Ἀρρήτω φιλανθρωπία καὶ θαυμαστὴ οἰκονομία ἐγένετο τοῦτο μὲν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐναντίων δυνάμεων, τοῦτο δὲ καὶ εἰς περιποίησιν ἡμῶν ψυχῆς ἅμα καὶ σώματος ἐπειδὴ οὐκ ἦν δυνατόν ἔτι καὶ σωματικῶς ἡμῖν τοῖς ἐπὶ γῆς τὸν Χριστὸν μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος συναναστρέφειν καὶ συνδιαίγειν, καὶ τὰς παντοίας νόσους ἡμῶν ἐκάστη ὥρᾳ ἰᾶσθαι. Διὰ τοῦτο τοίνυν παντοδύναμος ὢν καὶ πολυεὐπλαγχνος καὶ φιλόανθρωπος, οὐκ ἠβουλήθη ἡμᾶς μὴ χωρίζεσθαι ἀπ’ αὐτοῦ, ἀλλ’ ὡς τέκνα αὐτῶ συνεῖναι διὰ τῆς μετοχῆς καὶ κοινωνίας τούτου τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ὕδατος, ὡς συνηθεστέρων ὄντων τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, καὶ μὴ βδελυκτῶν, εἰς σῶμα αὐτοῦ καὶ αἷμα μεταβαλλομένων θείᾳ δυνάμει κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόσταξιν».

50. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 828C.

51. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, σελ. 194¹¹⁴⁻¹²⁰: «Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ—μὴ γένοιτο—, ἀλλ’ αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ κυρίου τεθεωμένον, αὐτοῦ τοῦ κυρίου εἰπόντος. “Τοῦτό μου ἔστι” οὐ τύπος τοῦ σώματος ἀλλὰ “τὸ σῶμα”, καὶ οὐ τύπος τοῦ αἵματος ἀλλὰ “τὸ αἷμα”, καὶ πρὸ τούτου τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι, “εἰ μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἔχετε ζωὴν αἰώνιον. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἔστι βρώσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθὴς ἔστι πόσις”, καὶ πάλιν· “Ὁ τρώγων με ζήσεται”».

52. Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 19.

ΣΑΜΩΝΑΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Μὴ γένοιτο ἡμᾶς εἰπεῖν ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀγίαν κοινωνίαν, ἢ ψιλὸν ἄρτον, ἢ τύπον, ἢ εἰκόνα, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα ἀληθῶς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τεθεωμένον μεταλαμβάνειν, τοῦ σαρκωθέντος καὶ γεννηθέντος ἐκ τῆς ἀγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· οὕτω γὰρ πιστεύομεν, καὶ οὕτως ὁμολογοῦμεν κατὰ τὴν φωνὴν αὐτοῦ [τοῦ] Χριστοῦ, ἢ πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τοῦ δείπνου τοῦ μυστικοῦ μεταδιδούς αὐτοῖς τὸν ζωοποιὸν ἄρτον, ἔλεγε· «Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα». Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μεταδιδούς αὐτοῖς φησί· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμα». Οὐκ εἶπε. Ταῦτό μου ἐστὶ τὸ ἀντίτυπον τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος, ἢ ἡ εἰκὼν. Καὶ ἐν ἑτέροις δὲ πλείοσι τόποις φαίνεται ὁ Χριστὸς εἰπών, ὅτι «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον». Λοιπὸν, αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ μαρτυροῦντος, ὅτι σῶμα αὐτοῦ ἐστὶν ἀληθῶς καὶ αἷμα, ὅπερ οἱ πιστοὶ προσάγοντες μεταλαμβάνομεν· ἄγαγε ἡμῖν ἐκ τῆς κοινωνίας τῆς ὑμετέρας Ἐκκλησίας, ὡς ὀρθοδόξου οὐσης, ὡς λέγεις, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην Ἐκκλησίαν⁵⁴.

Οὕτω πιστεύομεν, καὶ οὕτως ὁμολογοῦμεν κατὰ τὴν φωνὴν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἢ πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τοῦ δείπνου τοῦ μυστικοῦ μεταδιδούς αὐτοῖς τὸν ζωοποιὸν ἄρτον ἔλεγε· «Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα». Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μεταδιδούς αὐτοῖς φησί· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμα». Οὐκ εἶπε, τοῦτό ἐστὶ τὸ ἀντίτυπον τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματός μου. Καὶ ἐν ἑτέροις δὲ πλείοσι τόποις, φαίνεται ὁ Χριστὸς εἰπών, ὅτι «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον». Λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ μαρτυροῦντος, ὅτι σῶμα αὐτοῦ ἐστὶν ἀληθῶς, καὶ αἷμα, ὅπερ οἱ πιστοὶ προσάγοντες μεταλαμβάνομεν· ἄγαγε ἡμῖν ἐκ τῆς κοινωνίας τῆς ὑμετέρας Ἐκκλησίας, ὡς ὀρθοδόξου οὐσης, ὡς λέγεις, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην Ἐκκλησίαν⁵⁴.

Στὸ τέλος τῆς ἐνότητος αὐτῆς ἐπαναλαμβάνεται συνοπτικῶς ἡ διδασκαλία περὶ τῆς παντοδυναμίας καὶ ἀληθείας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποῖα περιγράφει τὸ θαῦμα τῆς μεταβολῆς κατὰ τρόπο μυστηριακό. Πηγὴ τοῦ Σαμωνᾶ εἶναι καὶ πάλι Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός⁵⁵;

ΣΑΜΩΝΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς, πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι, ὅτι διὰ πνεύματος ἀγίου, ὡπερ καὶ ἐκ τῆς ἀγίας θεοτόκου διὰ πνεύματος ἀγίου ἑαυτῶ καὶ ἐν ἑαυτῶ ὁ κύριος σάρκα ὑπεστήσατο· καὶ πλέον οὐδὲν γινώσκομεν, ἀλλ' ὅτι ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἀληθῆς καὶ ἐνεργῆς ἐστὶ καὶ

53. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 828C-D.

54. Ἀναστασίου Σιναΐτου, *Ὁδηγός, ΚΓ'*, PG 89, 297B-C.

55. Ἡ διδασκαλία κατὰ τὸν Steitz ἀνάγεται στὸν Χρυσόστομο (Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 20).

Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸν κόσμον πεποίηκε, καὶ ὁ αὐτοῦ λόγος ἀληθής ἐστι, καὶ ζῶν, ἐνεργής, καὶ παντοδύναμος, καὶ πάντα ὅσα ἠθέλησεν, ὁ Κύριος ἐποίησεν·

παντοδύναμος, ὁ δὲ τρόπος ἀνεξερεύνητος⁵⁷.

οὐ δύναται τὸν ἄρτον εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα μεταποιῆσαι, καὶ τὴν τοῦ ὕδατος καὶ οἴνου κρᾶσιν εἰς τὸ ἴδιον αἷμα; «Ὡς γὰρ εἶπεν ἐν τῇ ἀρχῇ· «Βλαστησάτω ἡ γῆ χλοάζουσαν βοτάνην», καὶ μέχρι τοῦ νῦν ὕοντος αὐτοῦ βλαστάνει βοτάνας ἡ γῆ, ὑπερασπιζομένη καὶ βιαζομένη ὑπὸ τῆς κελεύσεως τοῦ Θεοῦ· οὕτως εἶπεν ὁ Θεός· «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, καί, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, καί, Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν»· καὶ ταύτη τῇ τοῦ παντοδυνάμου προστάξει μέχρι τῆς αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας γίνεται, θεία ἐπιπνοία καὶ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος⁵⁶.

Εἰ τοίνυν «ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ζῶν ἐστι καὶ ἐνεργής» καὶ «πάντα, ὅσα ἠθέλησεν ὁ κύριος, ἐποίησεν»· εἰ εἶπε· «Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο· γενηθήτω στερέωμα, καὶ ἐγένετο»· εἰ «τῷ λόγῳ κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν»· εἰ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ὕδωρ τε καὶ πῦρ καὶ ἄηρ καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν τῷ λόγῳ κυρίου συνετελέσθησαν καὶ τοῦτο δὴ τὸ πολυθρύλλητον ζῶον ὁ ἄνθρωπος· εἰ θελήσας αὐτὸς ὁ θεὸς λόγος ἐγένετο ἄνθρωπος καὶ τὰ τῆς ἀγίας παρθένου καθαρὰ καὶ ἀμώμητα αἵματα ἐαυτῷ ἀσπόρως σάρκα ὑπεστήσατο, —οὐ δύναται τὸν ἄρτον ἐαυτοῦ σῶμα ποιῆσαι καὶ τὸν οἶνον καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα; Εἶπεν ἐν ἀρχῇ· «Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου», καὶ μέχρι τοῦ νῦν τοῦ ὑετοῦ γινομένου ἐξάγει τὰ ἴδια βλαστήματα τῷ θεῷ συναυνομένη καὶ δυναμουμένη προστάγματι. Εἶπεν ὁ θεός· «Τοῦτό μου ἐστι τὸ σῶμα», καί· «Τοῦτό μου τὸ αἷμα», καί· «Τοῦτο ποιεῖτε» καὶ τῷ παντοδυνάμῳ αὐτοῦ προστάγματι, ἕως ἂν ἔλθῃ, γίνεται· οὕτως γὰρ εἶπεν· «Ἔως ἂν ἔλθῃ». Καὶ γίνεται ὑετὸς τῆς καινῆς ταύτης γεωργίας διὰ τῆς ἐπικλήσεως ἡ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπισκιάζουσα δύναμις· ὥσπερ γὰρ πάντα, ὅσα ἐποίησεν, ὁ θεὸς τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐνεργείᾳ ἐποίησεν, οὕτω καὶ νῦν ἡ τοῦ πνεύματος ἐνεργεία τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐργάζεται, ἃ οὐ δύναται χωρῆσαι, εἰ μὴ μόνῃ πίστις»⁵⁸.

Ὁ Σαμωνᾶς, ἀσχολούμενος μὲ τὰ καθαγιασμένα Τίμια Δῶρα, διαλύει κάθε ὑπόνοια ἀπλῆς συμβολικότητας τοῦ μυστηρίου τῆς μεταβολῆς. Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἶναι μετὰ τὸν καθαγιασμό, τὸ πραγματικὸ σῶμα καὶ τὸ πραγματικὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄχι σύμβολα ἢ ἀντίτυπά τους. Ἡ Ἀγιογραφικὴ θεμελίωση τοῦ μυστηρίου τῆς μεταβολῆς τῶν Τιμίων Δώρων εἶναι προφανής. Ἡ ὅλη τεκμηρίωση παραπέμπει στὶς πολυάριθμες ἀποφάσεις καὶ τὶς σχετικὲς Ὁμολογίαις τῶν τοπικῶν συνόλων τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ 15^{ου} αἰ.⁵⁹. Ἡ

56. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 828D-829A.

57. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις ἀκριβῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, σελ. 194⁹⁶-195¹⁰¹.

58. *Ὁ.π.*, σελ. 193⁶⁰-194⁷⁸.

59. Βλ. σχετικὰ κείμενα στὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ Ἰω. Καρμίρη, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς*

ἐντύπωση αὐτὴ καθίσταται σαφέστερη στὴν ἐπόμενη ἐρώτηση τοῦ Ἀχμέδ: «Ἄλλὰ διὰ τί μᾶλλον ὁ Χριστὸς ὑπὸ τῷ εἶδει ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καὶ ὕδατος, τοῦ σώματος αὐτοῦ κεκρυμμένου καὶ τοῦ αἵματος, μεταλαμβάνειν παρέδωκεν, ἢ ὑπὸ ἄλλῃ ὕλῃ;»⁶⁰. Εἰδικῶς ἡ διατύπωση: «ὑπὸ τῷ εἶδει ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καὶ ὕδατος, τοῦ σώματος αὐτοῦ κεκρυμμένου καὶ τοῦ αἵματος» ἐξυπονοεῖ σαφῶς τὴ θεωρία τῆς *trassubstantiatio*, τὴν ὁποία μάλιστα ὁ Σαρακηνὸς θεωρεῖ δεδομένη, ἐνῶ ὁ Σαμωνᾶς δὲν θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτηση.

Ἡ ἀπάντηση, ὡστόσο, τοῦ Σαμωνᾶ, εἰλημμένη ἀπὸ σχετικὲς τοποθετήσεις τῶν: Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας⁶¹ ὄχι μόνο δὲν παραπέμπει στὴ θεωρία αὐτή, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀπολύτως σύμφωνη μὲ τὴν Ἀγιογραφικὴ διδασκαλία καὶ τὴν ὀρθόδοξη Παράδοση.

Ὁ Σαμωνᾶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ Θεία συγκατάβαση καί, ἐπομένως ἡ Θεία Πρόνοια ἀξίωσε τοὺς Χριστιανούς, «ἵνα τοῖς τῆς φύσεως συνήθεις, εἰς τὸ φαγεῖν καὶ πιεῖν διαπερῶμεν, καὶ ἀναφερώμεθα εἰς τὰ ὑπὲρ φύσιν, φημί δ' εἰς τὰ θεῖα μυστήρια. Ἄλλ' οὖν ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις βρώμασιν ὁ ἄρτος τὴν πρώτην εἴληφε τάξιν, ὁμοίως καὶ ἐν τοῖς ποτοῖς τὸ ὕδωρ καὶ ὁ οἶνος προτερεύει»⁶². Ἀνάγει στὴν ὑπὲρ φύσιν κατάσταση τὶς «τῆς φύσεως» συνήθειες καὶ σημειώνει ὅτι ὁ ἄρτος ἐπιλέχθηκε γιὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου, διότι «πρῶτην εἴληφε τάξιν». Παρόλο πὺ ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ πρώτη τάξις τοῦ ἄρτου, ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ Σαμωνᾶς, ὀφείλεται στὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄρτος ἀποτελεῖ τὴ βασικότερη τροφή τῶν ἀνθρώπων, ἡ τοποθέτηση τοῦ σχολίου αὐτοῦ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὶς φράσεις «ὑπὲρ φύσιν» καὶ «θεῖα μυστήρια», μᾶς πείθει ὅτι ὄχι μόνο δὲν ἀγνοεῖ, ἀλλὰ μᾶς παραπέμπει στὸν ὑπερφυῆ χαρακτήρα τοῦ ἄρτου τῆς Θείας Μεταλήψεως καὶ τὴν πρωτεύουσα θέση τῆς προσφερόμενης μὲ ἄρτο ἀναίμακτης θυσίας, ἡ ὁποία τυπολογικῶς προφητεῦθηκε «κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ»⁶³.

Οἱ ἐπόμενες διατυπώσεις τοῦ Σαμωνᾶ ἐνέχουν σχετικὴ πρωτοτυπία καὶ ἀποτελοῦν σύνθεση προηγηθείσας Πατερικῆς διδασκαλίας καὶ μάλιστα τῶν Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἰω. Χρυσοστόμου καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Παραθέτουμε χωρία τῶν ἐν λόγω Πατέρων, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὴ σχετικὴ διδασκαλία, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁπωσδήποτε ὁ Σαμωνᾶς εἶχε ὑπόψη του τὰ συγκεκριμένα παραθέματα, κατὰ τὴ σύνταξη τῆς ἀποκρίσεώς του:

ΣΑΜΩΝΑΣ

Τούτοις τοίνυν, τῷ ἄρτῳ φημί καὶ τῷ οἴνῳ
καὶ ὕδατι ἡμῖν ἐθισθεῖσι συζεύξας ὁ Κύριος

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

...οὕτως καὶ ὁ ἄρτος τῆς κοινωνίας οὐκ ἄρτος
λιτός ἐστίν, ἀλλ' ἠνωμένος θεότητι· σῶμα δὲ

⁶⁰ Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Β, Graz 1968². Βλ. καὶ Νικ. Τζιράκη, «Ἡ εὐχαριστιακὴ θεολογία κατὰ τὸν ιζ' αἰ. καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις (1620-1638)», *ΕΕΘΣΠΑ ΜΑ'* (2006) 329-348.

⁶⁰. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 829B.

⁶¹. Ὁ.π.

⁶². Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 20.

⁶³. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις ἀκριβῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, σελ. 196¹³¹-194¹⁴²: «οὕτως καὶ ὁ ἄρτος τῆς κοινωνίας οὐκ ἄρτος λιτός ἐστίν, ἀλλ' ἠνωμένος θεότητι· σῶμα δὲ ἠνωμένον θεότητι οὐ μία φύσις ἐστίν, ἀλλὰ μία μὲν τοῦ σώματος, τῆς δὲ ἠνωμένης αὐτῷ θεότητος ἕτερα· ὥστε τὸ συναμφοτέρον οὐ μία φύσις, ἀλλὰ δύο. Ἄρτῳ καὶ οἴνῳ ἐδεξιοῦτο Μελχισεδέκ τὸν Ἀβραάμ ἐκ τῆς τῶν ἀλλοφύλων κοπῆς ὑποστρέφοντα, ὁ ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου· ἐκεῖνη ἡ τράπεζα ταύτην τὴν μυστικὴν προεικόνιζε τράπεζαν, ὃν τρόπον ἐκεῖνος ὁ ἱερεὺς τοῦ ἀληθινοῦ ἀρχιερέως Χριστοῦ τύπος ἦν καὶ εἰκόνημα· “Σὺ” γάρ, φησίν, “ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ”. Τοῦτον τὸν ἄρτον οἱ ἄρτοι εἰκόνιζον τῆς προθέσεως. Αὕτη γάρ ἐστίν ἡ καθαρὰ θυσία, δηλαδὴ καὶ ἀναίμακτος, ἦν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν αὐτῷ προσφέρεσθαι διὰ τοῦ προφήτου ὁ κύριος ἔφησε».

τὴν αὐτοῦ θεότητα, τῇ δυνάμει τοῦ ῥήματος αὐτοῦ, ἢ τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν, εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα καὶ τὸ αἷμα αὐτὰ μεταβάλλει. Ἄρτος δ' ὄμως καὶ οἶνος παραλαμβάνεται καὶ φαίνεται.

ἠνωμένον θεότητι οὐ μία φύσις ἐστίν, ἀλλὰ μία μὲν τοῦ σώματος, τῆς δὲ ἠνωμένης αὐτῷ θεότητος ἑτέρα⁶⁴.

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Καὶ τοῦτο τῷ οἰκονομικῷ τρόπῳ καὶ συγκαταβατικῇ δωρεᾷ, ἀπαιρεῖται ἡμῶν τὴν φρίκην καὶ τὸν φόβον, ὃν φρίττοντες κατείχομεν ἄν, εἰ τὴν αὐτοῦ σάρκα ἐν τῷ αὐτῆς ἰδίῳ εἶδει καὶ τὸ αἷμα ἐκέλευσεν ἡμᾶς λαμβάνειν.

Ἔδει τοίνυν αὐτὸν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν ἡμῖν γενέσθαι θεοπραπῶς· συνανακρινᾶσθαι δὲ ὡσπερ τοῖς ἡμετέροις σώμασι, διὰ τῆς ἁγίας αὐτοῦ σαρκὸς καὶ τοῦ τιμίου αἵματος· ἃ δὴ καὶ ἐσχῆκαμεν εἰς εὐλογίαν ζωοποιόν, ὡς ἐν ἄρτῳ τε καὶ οἴνῳ. Ἴνα γὰρ μὴ ἀπονार्κήσωμεν, σάρκα τε καὶ αἷμα προκειμένα βλέποντες ἐν ἁγίαις τραπέζαις ἐκκλησιῶν, συγκαθιστάμενος ὁ Θεὸς ταῖς ἡμετέραις ἀσθενείαις, ἐνίησι τοῖς προκειμένοις δυνάμιν ζωῆς, καὶ μεθίστησιν αὐτὰ πρὸς ἐνέργειαν τῆς ἑαυτοῦ σαρκὸς⁶⁵.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Πρὸς τούτοις δέ, καὶ τὰ ἔκφυλα γένη ἡμῶν σαρκοβορίαν κατέγνωσαν ἄν, λέγοντα δίκην θηρίων ἡμᾶς αἰμοποτεῖν καὶ ὠμοβορεῖν, ἃ διὰ τὴν ἀπιστίαν, ἄρτον μόνον καὶ οἶνον ὀρώσιν· οἱ δὲ πιστοὶ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ αἷμα τὸ ἐκ τῆς ἀχράντου χεόμενον πλευρᾶς· ὡσπερ καὶ ἐν τῷ τοῦ βαπτίσματος λουτηρίῳ οἱ ἀπιστία κατεχόμενοι, ὕδωρ μόνον ἐπὶ τῆς κολυμβήθρας ὀρώσιν· οἱ δὲ πιστοὶ τὸ ὕδωρ καὶ πῦρ καὶ πνεῦμα καθορώσιν. Ὄταν δὲ καὶ ἐκεῖνοι μέτοχοι γένωνται τοῦ βαπτίσματος, τότε καὶ αὐτοὶ τὸ βέβαιον ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ λαμβάνουσι πρὸς τὴν ἀόρατον ἀναγέννησιν. Ὄστε, εἴ τις ἐστὶν ἐν τῷ ὕδατι χάρις, οὐκ ἐκ τῆς φύσεώς ἐστι τοῦ ὕδατος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας⁶⁶.

Τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν μυστηρίων ἡμῶν φύσις. Ἐτέρως γοῦν ἐγώ, καὶ ἑτέρως ὁ ἄπιστος περὶ τούτων διακείμεθα...

Ἀκούων λουτρὸν ἐκεῖνος, ἀπλῶς ὕδωρ νομίζει· ἐγὼ δὲ οὐ τὸ ὀρώμενον ἀπλῶς βλέπω, ἀλλὰ τὸν τῆς ψυχῆς καθαρμὸν τὸν διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐκεῖνος λελοῦσθαι μοι τὸ σῶμα νομίζει μόνον· ἐγὼ δὲ πεπίστευκα, ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ γέγονε καθαρὰ τε καὶ ἁγία, καὶ λογίζομαι τὸν τάφον, τὴν ἀνάστασιν, τὸν ἁγιασμόν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν υἰοθεσίαν, τὴν κληρονομίαν, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, τοῦ Πνεύματος τὴν χορηγίαν. Οὐ γὰρ τῇ ὄψει κρίνω τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς διανοίας. Ἀκούω σῶμα Χριστοῦ· ἑτέρως ἐγὼ νοῶ τὸ εἰρημένον, ἑτέρως ὁ ἄπιστος⁶⁷.

Ἡ τελευταία ἐρώτηση ἀφορᾷ στὴν εὐλογία ἀπορία κάθε λογικῶς σκεπτόμενου: «Πῶς εἶς

64. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, σελ. 196¹³¹⁻¹³³.

65. Κυριλλοῦ Ἀλεξανδρείας, Ἐξήγησις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν, KB', PG 72, 912A.

66. Σαμωνᾶ Γάζης, Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν, PG 120, 828B-D.

67. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἰπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολήν, Z', PG 61, 55-56.

ὡν ὁ Θεὸς καὶ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἓν, εἰς ἀναρίθμητα σώματα καὶ μέρη διαιρεῖται. Πολλοὶ τὰ διαιρούμενα ἄρα Χριστοὶ εἰσιν, ἢ εἷς, ἦν ἐν ἐκάστῳ μέρει εἷς, καὶ ὁ αὐτὸς σῶος καὶ ὁλόκληρος;»

Ὁ Steitz παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀπάντηση τοῦ Σαμωνᾶ βασίζεται στὰ παραδείγματα: α) τοῦ πολλαπλοῦ εἰδώλου στὸν κομματιασμένο καθρέπτη⁶⁸, τοῦ ὁποῖου τὴν πατρότητα ἀναγνωρίζει στὸν μέγιστο τῶν σχολαστικῶν τῆς Δύσεως Θωμᾶ Ἀκινάτη⁶⁹, καὶ β) τοῦ διαμοιραζόμενου στοὺς ἀκροατὲς ἐνιαίου ἤχου τῆς φωνῆς⁷⁰, παράδειγμα ποῦ ἀποδίδει στὸν Εὐτύχιου Κωνσταντινουπόλεως⁷¹. Ἀνάλογα παραδείγματα ἀπαντοῦν καὶ στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο, ὁ ὁποῖος παρομοιάζει τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας μὲ τὴ φωτιά, ποῦ μοιράζεται σὲ ὅλους χωρὶς νὰ δαπανᾶται⁷², τὴν πηγὴ τοῦ νεροῦ, ποῦ ὅσο καὶ ἂν ἀναβλύζει ποτὲ δὲν στερεύει καὶ δὲν μερίζεται κ.λπ. Μετὰ τὴ χρῆση αὐτῶν τῶν παραδειγμάτων, ὁ ἱερός Πατήρ προχωρεῖ σὲ μία ἀναγωγὴ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ στὰ πνευματικὰ: «Εἰ γὰρ ἔνθα οὐσία ἐστὶ τὸ μεταλαμβανόμενον καὶ σῶμα, καὶ μερίζεται, καὶ οὐ μερίζεται, πολλῶ μᾶλλον ὅταν περὶ ἐνεργείας ὁ λόγος ἦ, καὶ ἐνεργείας τῆς ἐξ ἄσωμάτου οὐσίας, οὐδὲν εἰκὸς τοιοῦτον παθεῖν»⁷³. Ὁ Χρυσόστομος, ἔχοντας ἀναπτύξει ἴδια ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση στὰ δογματικὰ ζητήματα, χρησιμοποιεῖ κατὰ κόρον τὴ μέθοδο τῆς ἀναγωγῆς ἀπὸ τὰ ὁρατὰ καὶ αἰσθητὰ σχήματα στὴν ἀόρατη καὶ ἄρρητη φύση τῶν ὄντων⁷⁴.

Πάντως, ὁ Σαμωνᾶς στὴν τελευταία αὐτῆ ἐρωταπόκριση φαίνεται ὅτι χρησιμοποιεῖ τὴ σύνθεση εἰλημμένων ἀπὸ τὴν Πατερικὴ γραμματεία παραδειγμάτων, διατηρώντας ἓνα δικό του συνοπτικὸ καὶ πυκνὸ στὴ ροὴ λόγο κατὰ τὴ συναγωγὴ τοῦ τελικοῦ διδασκτικοῦ συμπεράσμα-

68. Βλ. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 832A: «Ἐκ τῶν αἰσθητῶν καὶ ὑλικῶν παραδειγμάτων τὰ αἶθρα καὶ τὰ ὑπὲρ φύσιν ἀποδεικνύομεν. Ἀκουέτω τοῖνον τούτου τοῦ παραδείγματος, καὶ νοεῖτω τὴν ἐν αὐτῷ ἐγκεχυμένην τοῦ λόγου δύναμιν. Θετέον· Κάτοπτρόν τις ἐσχηκῶς προσοῦδισε, καὶ εἰς πολλὰ κλάσματα κατέκλισεν· ἐν ἐκάστῳ δ' ἕμωσ κλάσματι τὴν σκιάν σώων τις ὄφεται· οὕτω νοῆσαι ἂν τις καὶ ἐκ ταύτης τῆς σκιάς, τὴν τοῦ Χριστοῦ σάρκα εἶναι σώων καὶ ὁλόκληρον ἐν ἐκάστῳ κλάσματι, καθ' ὥραν καὶ ὁσάκις καὶ πανταχοῦ κλωμένῳ».

69. Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 21.

70. Βλ. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 832A-B: «Καὶ αὐθις λάβε καὶ ἕτερον παράδειγμα· Πᾶν ὃ τι ἄνθρωπος ῥῆμα προφέρων λέγει, καὶ ὁ λέγων νοεῖ αὐτὸ καὶ ἀκούει, καὶ οἱ παρ' αὐτῷ ἀκούουσιν, εἰ καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ ἀκούοντες, οὐ διηρημένον, ἀλλ' ὁλόκληρον. Τὸν αὐτὸν τρόπον θετέον καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ· τὸ τοῦ Χριστοῦ πανάγιον σῶμα, καθεζόμενον παρὰ τῷ Πατρὶ, μένει ἐν αὐτῷ. Ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ ἱεουργούμενος ἄρτος εἰς τὸ ἀληθές τοῦ Χριστοῦ σῶμα μεταβαλλόμενος, δυνάμει θεῆς δι' ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος, καίπερ μερίζεται, ἀλλ' ὁλόκληρον καὶ σῶον ἐν ἐκάστῳ κλάσματι σώζεται, ὡς καὶ ὁ λόγος τοῦ λέγοντος πρὸς πάντας τοὺς ἀκούοντας, ὁλόκληρος καὶ οὐ διηρημένος ἀκούεται».

71. Εὐτυχίου Κωνσταντινουπόλεως, *Ὁμιλία εἰς τὸ Πάσχα καὶ τῆς ἀγίας Εὐχαριστίας*, PG 86B, 2391-2402. Βλ. καὶ 2393C-D: «Ὅλον οὖν ἅπας τὸ ἅγιον σῶμα καὶ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ Κυρίου δέχεται, κἂν εἰ μέρος τούτων δέξηται· μερίζεται γὰρ ἀμερίστως ἐν ἅπασιν, διὰ τὴν ἔμμιξιν. Καθὼς καὶ σφραγὶς μία, πάντα τὰ ἐκτυπώματα αὐτῆς καὶ μορφώματα τοῖς μεταλαμβάνουσι μεταδίδωσι· καὶ μία μένει, καὶ μετὰ τὴν μετάδοσιν οὐκ ἐλαττωμένη, οὐδὲ ἀλλοιουμένη πρὸς τὰ μετέχοντα, κἂν ἢ τῷ ἀριθμῷ πλείονα. Ἡ ὡς καὶ μία φωνὴ ὑπό τινος προαχθεῖσα, καὶ εἰς ἀέρα χυθεῖσα, καὶ ἐν τῷ ταύτῃ προεμένῳ πᾶσα μένει· καὶ ἐν τῷ ἀέρι γενομένη, πᾶσα ταῖς ἀκοαῖς πάντων ἐναπετέθη, οὐδενὸς πλέον ἢ ἐλαττον τοῦ ἐτέρου τῶν ἀκουσάντων εἰσδεχομένου, ἀλλὰ ὅλη ἐστὶν ἀδιαίρετος καὶ ὁλόκληρος παρὰ πᾶσι, κἂν μύριοι τὸν ἀριθμὸν ἢ πλείους ὦσιν οἱ ἀκούσαντες, καίτοι σῶμα ὑπάρχουσα».

72. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστήν*, ΙΔ', PG 59, 91-92.

73. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *δ.π.*, PG 59, 92.

74. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστήν*, Δ', PG 59, 48.

τος: «Οὕτω διὰ τῶν ὁρατῶν καὶ αἰσθητῶν παραδειγμάτων τοὺς ἀπειθεῖς καὶ περιέργους τὸ κατανοῆσαι τὰ τοῦ Θεοῦ μυστήρια, ὑπὲρ φύσιν καὶ λόγον, καὶ ἔννοιαν καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς ὄντα, ἀνάγομεν. Ὅταν τοίνυν ὁ ἀγιασθεὶς ἄρτος εἰς μέρη τέμνηται, ὃς πανάγιον τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ σῶμα, μὴ νομίσης ὅτι μερίζεται, ἢ ἀποσπᾶται, ἢ διαιρεῖται τὸ ἄχραντον ἐκεῖνο σῶμα· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀδαπάνητον· ἀλλ' ὅτι μερισμός ἐστὶν ἐκεῖνος τῶν αἰσθητῶν συμβεβηκότων μόνον μετὰ τὸν ἀγιασμόν, πρὸς ῥώμην πίστεως καὶ παράστασιν ὁρατοῦ σημείου τῶν μενόντων, καὶ ἀβραβῶνα καὶ ἐφόδιον ζωῆς τῆς αἰωνίου»⁷⁵.

Ἡ τελευταία αὐτῆ διατύπωση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ διατύπωση «ὑπὸ τῶ εἶδει ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καὶ ὕδατος, τοῦ σώματος αὐτοῦ κεκρυμμένου καὶ τοῦ αἵματος»⁷⁶, μᾶς παραπέμπει στὴ λατινικὴ θεωρία τῆς *transsubstantiatio*⁷⁷. Τὸ γεγονός, ὅτι σὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἐρωταποκρίσεις ὁ Σαμωνᾶς χρησιμοποιεῖ Πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς παραδόσεως, ἐνῶ σ' αὐτὴν καὶ μόνο τὴν ἐρωταπόκριση ἀνατρέχει στὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη καὶ τὸν ὀρμώμενο ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας Εὐτύχιο Κωνσταντινουπόλεως⁷⁸, ἐνῶ θὰ μποροῦσε π.χ. νὰ ἀντλήσει τὴν ἐπιχειρηματολογία του ἀπὸ τὸν ἱερό Χρυσόστομο, μᾶς βάζει σὲ σκέψεις ὡς πρὸς τὴ γνησιότητα αὐτοῦ τοῦ τμήματος.

Ἡ διατύπωση «ὑπὸ τῶ εἶδει ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καὶ ὕδατος, τοῦ σώματος αὐτοῦ κεκρυμμένου καὶ τοῦ αἵματος», ἀλλὰ καὶ χρῆση τῆς φράσης «αἰσθητὰ συμβεβηκότα» (*accidentia*) ποὺ ἀπαντοῦν στὸ κείμενο, προδίδουν, κατὰ τὸν Steitz, μεταγενέστερη νόθευση τοῦ κειμένου μὲ ρωμαιοκαθολικὰ στοιχεῖα⁷⁹. Πάντως στὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει ἡ ἑλληνικὴ λέξη «μετουσίωσις», ἡ ὁποία, ὅπως ἔχει ἀποδείξει ὁ Ν. Τζιράκης ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Λεόντιο τὸν Ἱεροσολυμίτη κατὰ τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ βου αἰ.⁸⁰ Οὔτε στὴ λατινικὴ μετάφραση ἀποδίδεται σὲ κάποιον σημεῖο ἡ λέξη «μεταβολή» καὶ τὰ παράγωγά της μὲ τὴ λέξη *transsubstantiatio* ἢ παράγωγά της. Μεγαλύτερο πρόβλημα δημιουργεῖ ὁ ὅρος «συμβεβηκότα» ποὺ πράγματι ἀπαντᾶ στὴν τελευταία ἀπόκριση. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται γιὰ πρώτη φορὰ θεολογικῶς κατὰ τὸν Steitz, ἀπὸ τὸν Quitmund περίπου τὸ 1076⁸¹. Ἐπειδὴ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ βροῦμε καμία ἄλλη ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ Σαμωνᾶ, ἐπισκόπου Γάζης, πέρα τοῦ ἐκδοθέντος ἀπὸ τοὺς Ἱησοῦτες παρόντος ἔργου, τὸ πρόβλημα ἐπιδέχεται δύο λύσεις.

Ἡ πρώτη λύση πιθανολογεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ διερεύνηση τοῦ ζητήματος. Ἴσως ὁ Σαμωνᾶς, ὡς ἐπίσκοπος Γάζης, νὰ ἀνῆκε στὴ σφαῖρα ἐπηρεασμοῦ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, καθὼς ἡ Γάζα κατὰ τὸν 10ον αἰ. βρισκόταν ἐναλλακτικῶς, εἴτε ὑπὸ ἀραβικὴ κατοχή, εἴτε ὑπὸ τοὺς Φράγκους Σταυροφόρους. Ἦταν, ἐπομένως, μᾶλλον ἀπίθανη ἡ ἐπικράτηση ὀρθοδόξου ἐπισκόπου στὴ Γάζα. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν τὸ κείμενο δὲν ἔχει νοθευθεῖ καὶ εἴτε ἀνατρέπεται ἡ μέχρι σήμερα κρατοῦσα ἄποψη τοῦ Steitz, ὅτι ἡ πατρότητα τοῦ ὄρου «συμβεβηκότα» ἀποδίδεται στὸν Quitmund, εἴτε σύνολη ἡ Διάλεξις τοποθετεῖται σὲ μεταγενέστερο χρόνο. Προβληματισμό, ἐπίσης, προκαλεῖ καὶ ἡ παρατήρησή μας, ὅτι στὸ συγκεκριμένο ἔργο δὲν γίνεται καμία νύξη περὶ τοῦ ζητήματος τῆς χρήσεως ἀζύμου ἢ ἐνζύμου ἄρτου. Ὅμως, μία βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων, ἡ ὁποία ὑπῆρξε ἀντικείμενο ἔντονης

75. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 832B-D.

76. Κεκρυμμέν., σῶματ.

77. Βλ. σχετικῶς Ν. Τζιράκη, *Ἡ περὶ μετουσίωσεως (transsubstantiatio) εὐχαριστιακῆ ἔρις*.

78. Βλ. Π. Χρήστου, «Εὐτύχιος Κωνσταντινουπόλεως», *ΘΗΕ* 5 (1964), 110.

79. Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 23.

80. Ν. Τζιράκη, «Ἡ Λεοντιανὴ προέλευσις τοῦ ὄρου "μετουσίωσις"», σελ. 519.

81. Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 22.

συζητήσεως μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης καὶ ἀποτελέσει μία ἀπὸ τὶς αἰτίες τοῦ σχίσματος, ἦταν ἡ χρῆση ἀζύμων ἀπὸ τοὺς Ρωμαιοκαθολικούς⁸².

Ἡ δευτέρα λύση στὸ πρόβλημα ἔχει σχέση μὲ τὴ διατύπωση τῆς ὑποθέσεως, ὅτι τὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου ἔχει νοθευτεῖ ἀπὸ μεταγενέστερο ἀντιγραφέα. Κατὰ τὴ γνώμη μας, καὶ οἱ δύο ἐκδοχὲς εἶναι ἐξίσου πιθανὲς καὶ δὲν ὑπάρχει πλήρης ἀπόδειξη ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης περιπτώσεως.

Ἡ κατακλειδα τῆς Διαλέξεως κάνει λόγο γιὰ τὸ ὅτι ὁ Σαρακηνὸς παραδέχτηκε «ὄντως θαυμαστὰ καὶ παράδοξα καὶ ὑπὲρ φύσιν καὶ νοῦν καὶ ἔννοιαν ἀνθρωπίνην τὰ τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν ἀπόρρητα μυστήρια»⁸³. Ὁμως, ὁ Σαρακηνὸς δὲν ἀρκεῖται μόνο σ' αὐτὴν τὴ διαπίστωση, ἀλλὰ προβαίνει σὲ Ὁμολογία πίστεως στὸν Χριστὸ ὡς «παντοδύναμον, καὶ φιάνθρωπον, καὶ ἀληθῆ Θεόν... ἐξ οὗ ἀπελήλαται τὸ ψεῦδος, ἐξελήλαται δὲ καὶ πᾶσα φαντασία»⁸⁴. Ἡ τελευταία αὐτὴ διατύπωση ἔχει ληφθεῖ ἀπὸ ψευδοωριγέنيο χωρίο τοῦ Διαλόγου *περὶ τῆς εἰς θεὸν ὀρθῆς πίστεως* τοῦ Ἀδαμαντίου⁸⁵, ἀγνώστου συγγραφέα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σαμωνᾶ ἀποδιδόταν στὸν Ὁριγένη⁸⁶.

Εἶναι γεγονός, ὅτι ἡ πίστη στὴ μεταβολὴ τῶν Τιμίων Δώρων, ἀποτελέσει καὶ ἀποτελεῖ θεμελιῶδες κεφάλαιο στὸν διάλογο Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ. Ἦδη ἀπὸ τὸν 12ο αἰ. συμπεριλαμβάνεται σὲ Ὁμολογίες πίστεως τῶν Σαρακηνῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ βαπτισθοῦν χριστιανοί⁸⁷. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία κατὰ τὶς εὐχαριστιακὲς ἔριδες τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ μετὰ ταῦτα χρησιμοποίησε σχεδὸν τὰ ἴδια ἢ παρόμοια ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ ἀντικρούσει τὶς ὅποιες ἀπόπειρες ὀρθολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ εἰδικότερα τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ⁸⁸.

82. Ὁ Ν. Τζιράκης τεκμηριώνει τὴν ἀνωτέρω θέση σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Πέτρου Ἀντιοχείας τοῦ Γ' πρὸς τὸν ρωμαιοκαθολικὸ ἀρχιεπίσκοπο τῆς Γρανδέσης ὅπου καλεῖ αὐτὸν καὶ τὸ ποιμνιό του νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἔθιμο τῶν ἀζύμων. Βλ. Ν. Τζιράκη, *Ἡ περὶ μετουσιώσεως (transsubstantiatio) εὐχαριστιακῆ ἔρις*, σελ. 19. Πρβλ. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 761A.

83. Σαμωνᾶ Γάζης, *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 832C.

84. Ὁ.π., 832D.

85. Ἀδαμαντίου, *Διάλογος περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὀρθῆς πίστεως*, σελ. 240⁴⁻⁶: «τὴν ἀληθῆ πίστιν, ἐξ ἧς ἀπελήλαται τὸ ψεῦδος, ἐξελήλαται δὲ πᾶσα φαντασία, ἕνα καὶ μόνον θεὸν ὑποδεικνύουσαν».

86. Στ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1990, σελ. 85-86, Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Β', σελ. 985-988.

87. Ὁ Steitz ἀναφέρεται ἐνδεικτικῶς στὴν Ὁμολογία Πίστεως τοῦ 12ου βιβλίου τοῦ *Θησαυροῦ Ὁρθοδοξίας* τοῦ Νικήτα Χωνιάτη (Steitz, *Theodorus Abucara*, σελ. 21).

88. Βλ. Ν. Τζιράκη, *Ἡ περὶ μετουσιώσεως (transsubstantiatio) εὐχαριστιακῆ ἔρις*. Βλ. τοῦ ἴδιου, «Ἡ εὐχαριστιακὴ θεολογία κατὰ τὸν 12' αἰ. καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης (1620-1638)», *ΕΕΘΣΠΑ ΜΑ'* (2006) 329-348. Γιὰ τὴν κανονικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος βλ. Εἰρ. Χριστινάκη-Γλάρου, *Τὸ δίκαιο τῶν ιερῶν πραγμάτων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, I, *Ἱστορικοκανονικὴ θεώρηση μέχρι καὶ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους*, Ἀθήνα 2007, σελ. 177-188. Τῆς ἰδίας, *Μετουσίωση ἢ Μετουσία; Ἡ περὶ μεταβολῆς τῶν Τιμίων Δώρων διδασκαλία τῆς ὀρθοδόξου Συνόδου τοῦ Ἰασίου (1642-1643)*, *ὑπὸ το φως τῆς κανονικῆς παραδόσεως*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2007.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(κατ' ἐπιλογήν)

1. Πηγές

- Αγία Γραφή - Π. Διαθήκη, ὑπὸ Alfred Rahlfs, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1981.
- K. Διαθήκη, ὑπὸ E. Nestle - K. Aland, ἐκδ. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993²⁷.
- Ἀδαμαντίου, *Περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὀρθῆς πίστεως*, W. H. van de Sande Bakhuyzen, *Der Dialog des Adamantius* [Die griechischen christlichen Schriftsteller 4], Leipzig 1901, σελ. 2-242.
- Ἀθανασίου Μεγάλου, *Λόγος Δ΄, Ἀντιβῆρητικός, καὶ κατὰ Εὐνομίου ἀπορίαι καὶ λύσεις ἐκ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ Καινῇ καὶ Παλαιᾷ Διαθήκῃ*, PG 29, 671-710.
- Ἀναστασίου Σιναΐτου, *Ὁδηγός*, PG 89, 35-310.
- Βασιλείου Μεγάλου, *Ἀσκητικαὶ διατάξεις: Ἀσκητικαὶ διατάξεις πρὸς τοὺς ἐν κοινοβίῳ καὶ κατὰ μόνας ἀσχοῦντας*, PG 31, 1321-1428 (νόθο).
- Γρηγορίου Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, J. Srawley, *The catechetical oration of Gregory of Nyssa*, Cambridge: Cambridge University Press, 1903, σελ. 1-164 (PG 45, 9-106).
- Εὐτυχίου Κωνσταντινουπόλεως, *Ὁμιλία εἰς τὸ Πάσχα καὶ εἰς τὴν ἀγίαν Εὐχαριστίαν*, PG 86B, 2391-2402.
- Θεοδώρου Ἀβουκάρα, *Ἐγχειρίδιον κατὰ Αἰρετικῶν, Ἰουδαίων καὶ Σαρακηνῶν, κατὰ πεῦσιν καὶ ἀποκρισιν*, PG 97, 1461-1469.
- , *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις θεολογικαί*, PG 97, 1521-1601.
- [Galland, *Vet. Patrum Biblioth.*, t. XIV, proleg. p. VII et p. 223] PG 120, 819-820.
- Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Λόγος κατὰ Νεστοριανῶν*, B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* IV, [Patristische Text und Studien 22], Walter de Gruyter, Berlin - N. York 1981, σελ. 263-288.
- , *Διάξεις Σαρακηνοῦ καὶ Χριστιανοῦ*, B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* IV, [Patristische Text und Studien 22], Walter de Gruyter, Berlin - N. York 1981, σελ. 427-438.
- , *Κατὰ Μανιχαίων*, B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* IV, [Patristische Text und Studien 22], Walter de Gruyter, Berlin - N. York 1981, σελ. 351-398.
- , *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως*, B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* II, [Patristische Text und Studien 12], Walter de Gruyter, Berlin - N. York 1981, σελ. 1-239.
- , *Ἱερά Παράλληλα*, PG 95, 1041-1588 καὶ PG 96, 9-544.
- , *Διάλογος πρὸς Σαρακηνοὺς ἀπὸ φωνῆς Ἰωάννου*, PG 97, 1595-1597.
- Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ἐπίτομη εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν εἰς ὀμιλίαις ΠΖ΄*, PG 59, 23-482.
- , *Ἐπίτομη εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Α΄ ἐπιστολήν, ὀμιλίαι ΜΔ΄*, PG 61, 11-382.
- Καρμίρη Ἰω., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ σημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Β΄, Graz 1968².
- Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Ἐξήγησις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν, ΚΒ΄*, PG 72, 475-959.
- Σάμωνα Γαζῆς, *Διάξεις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*, PG 120, 821-832.
- Ψευδο-Ἀναστασίου Σιναΐτου, *Τρίτη ἐρώτησις κατὰ Ἰουδαίων*, PG 89, 1239-1274.

2. Βοηθήματα

- Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἰχνη ἀπὸ τὴν Ἀναζήτησι τοῦ Ὑπερβατικοῦ. Συλλογὴ Θερησιολογικῶν Μελετημάτων*, [Ἔθνη καὶ Λαοὶ 1], ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2004.
- , *Ἰσλάμ. Θερησιολογικὴ Ἐπισκόπησις*, [Θέματα Ἱστορίας τῶν Θερησιολογικῶν], ἐκδ. «Πορευθέντες», Ἀθήνα 1997³.

- Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, *Παγκοσμιότητα καὶ Ὁρθοδοξία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2002⁴.
- Χριστινάκη-Γλάρου Ε., «Μετουσίωση» ἢ «μετουσία»; *Ἡ περὶ μεταβολῆς των Τιμίων Δώρων διδασκαλία τῆς Συνόδου του Ιασίου (1642) ὑπὸ το φῶς τῆς κανονικῆς Παραδόσεως*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2007.
- , *Το δίκαιο των ιερῶν πραγμάτων τῆς Ὁρθόδοξης Εκκλησίας, I, Ἱστορικοκανονικὴ θεώρηση μέχρι καὶ τους μεταβυζαντινοὺς χρόνους*, Ἀθήνα 2007.
- Δεληκωστοπούλου Α., *Ὁρθοδοξία: Ἡ σύγχρονη πρόσκληση*, ἐκδ. Ἄλφα-Δέλτα, Ἀθήνα 1990³.
- Εὐδοκίμωφ Π., *Ἡ Ὁρθοδοξία*, μτφρ. Α. Μουρτζοπούλου, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1972.
- Φειδᾶ Βλ., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α'*, Ἀθῆναι 1997³.
- Γαλίτη Γ., «Γάζα», *ΘΗΕ* 4 (1964) 138.
- Γλάρου Α., «Ἡ ταπείνωση στὴ λειτουργικὴ ζωὴ», *Ἡ ταπείνωση*, ἐκδ. Ἀκρίτας, [Ἴνα ὦσιν ἐν 2], Ἀθήνα 2001, σελ. 53-98.
- Negev A. - Gibson S. (ed), «Gaza», *Archaeological Encyclopaedia of the Holy Land*, New York - London 2001.
- Meyendorff J., «Byzantine views of Islam», *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964), 115-132.
- Μπότση Π., *Γέροντας Ἱερώνυμος. Ὁ ἡσυχαστὴς τῆς Αἴγινας*, Ἀθήνα 1991.
- Νικολαΐδη Ν., *Ἀποστολικοὶ Πατέρες. Γραμματολογικὴ καὶ θεολογικὴ προσέγγιση*, [Φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ βιβλιοθήκη 52], ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2002.
- Παπαδοπούλου Στ., *Πατρολογία*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1997³, *Πατρολογία*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1990.
- Σμέμαν Ἀλεξάνδρου, *Εὐχαριστία: Εὐχαριστία. Τὸ Μυστήριον τῆς Βασιλείας*, μτφρ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000².
- Steitz, «Theodorus Abucara (um 770) und das Gespräch des Bischofs Samonas von Gaza mit dem Saracenen Ahmed», *Jahrbücher für deutsche Theologie* 13 (1868) 17-23.
- Τζιράκη Ν., *Ἡ περὶ μετουσίωσης (transsubstantiatio) εὐχαριστιακῆ ἔρις: Ἡ περὶ μετουσίωσης (transsubstantiatio) εὐχαριστιακῆ ἔρις. Συμβολὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον περὶ μεταβολῆς διδασκαλίαν τοῦ ἰζ' αἰῶνος*, Ἀθῆναι 1977 (δ.δ).
- , «Ἡ Λεοντιανὴ προέλευσις τοῦ ὄρου «μετουσίωσις» ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ Χριστολογικοῦ δόγματος καὶ τῆς ὀρθόδοξης Εὐχαριστιακῆς θεολογίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνα», *ΕΕΘΣΠΑ ΛΕ'* (2000) 463-519.
- , *Ἀπολογητές. Συμβολὴ στὴ σχέση τῶν Ἀπολογιῶν μετὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2003.
- , «Ἡ εὐχαριστιακὴ θεολογία κατὰ τὸν ΙΖ' αἰ. καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης (1620-1638)», *ΕΕΘΣΠΑ ΜΑ'* (2006) 329-348.
- Θεοδώρου Α., *Ἡ θεολογία τοῦ Ἰουστίνου, Φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθῆναι 1960.
- , *Transsubstantiatio - Concomitantia καὶ ἡ ἀποχὴ τῶν λαϊκῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ Ποτηρίου*, ἐν Ἀθῆναις 1967.
- Χρήστου Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Α' - Ε', ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1976-1992.